

Sociální vzestup podnikatelů v Rakouském císařství

JAN ŽUPANIČ *

The Social Rise of Businessmen in the Austrian Empire

Abstract: The events of the mid-19th century marked a fundamental change for Central Europe, and the Austrian monarchy was no exception. Although the revolution of 1848 did not mean the permanent entrenchment of liberal changes (which did not occur until the adoption of the February Constitution in 1861), the changes associated with these events fundamentally changed the society of the empire. The end of the division of society and the introduction of equality before the law also significantly affected the social position of businessmen. Before 1848, their legal status was not defined and prestige depended primarily on the place on the traditional ranking of the social hierarchy, which was linked to the holding of a noble title or burgher rights. However, the year 1848 changed this situation and their prestige began to grow thanks to ever closer cooperation with the state and growing political influence. Since the change of the electoral rules to the Chamber of Deputies of the Austrian Imperial Council in 1873, businessmen have even had their own curia (chambers of commerce and trade). At this time, the aristocratic title was no longer a prerequisite for belonging to the elite, but it remained an external symbol of prestige and many businessmen sought it. They saw in it a depiction of their achievements and a fulcrum for the historical memory of their entire family. However, the path to it was not easy and in the case of businessmen it also differed significantly from other social groups of the monarchy.

Keywords: Austria-Hungary; nobility; ennoblement; history

DOI: 10.14712/23363525.2021.4

O podnikatelských elitách v moderním slova smyslu můžeme v habsburské monarchii hovořit již v první polovině 18. století, ale po anexi hospodářsky významného Slezska Pruskem v letech 1741 až 1742 jejich počet významně klesl. Sociální skladba podnikatelstva na území habsburské monarchie v protoindustriálním období se navíc od pozdější v určitých ohledech odlišovala, mj. i proto, že významnou roli mezi podnikateli hrála aristokracie [*Matějček 1994: 30; Smutný 1998; Brňovják 2015: 183–184, 201–211*].

Kontinuální navyšování počtu podnikatelů, zejména vlastníků manufaktur, velkoobchodníků a finančníků, je spojeno až s osvícenskými reformami ve druhé polovině vlády Marie Terezie [*Brňovják 2015: 232–236*]. Díky nim Rakouské císařství o půlstoletí později disponovalo početnou podnikatelskou vrstvou, jejíž význam mimořádně vzrostl v důsledku společenských po roce 1848. Zároveň se začalo pronikavě měnit sociální složení podnikatelstva ve prospěch neurozených osob, mezi kterými rostlo i zastoupení jedinců židovské víry [*Hájek – Matoušek 2019: 469–509 (zejména 498–499); Županič – Fiala 2017: 65–75*]. Právní postavení podnikatelů bylo před rokem 1848 komplikované. Jako sociální (stavovská) vrstva uznávání nebyli a jejich aktivity navíc omezovala existence cechů. Pozici

* Prof. PhDr. Jan Županič, Ph.D., Ústav světových dějin, Filozofická fakulta Univerzity Karlovy, Nám. Jana Palacha 2, 116 38 Praha 1. E-mail: jan.zupanic@ff.cuni.cz

jednotlivce tak i nadále určovalo stavovské rozčlenění společnosti a jeho prestiž se primárně neodvjíjela od ekonomické základny, ale hlavně od postavení na tradičním žebříčku sociální hierarchie spojené s držbou měšťanských práv či šlechtického titulu.¹

Tato situace se změnila až v důsledku přijetí dubnové ústavy roku 1848, zavedení rovnosti před zákonem a další změny, které radikálně proměnily společnost habsburské monarchie. Šlechtický titul nyní již nebyl předpokladem příslušnosti k elitě a prestiž podnikatelů postupně začala narůstat díky jejich stále užší spolupráci se státem a participaci na činnosti nejruznějších odborných grémií (zejména nové zřízených obchodních a živnostenských komor), spolupráci s novými ministerstvi či soudů, nebo na základě zisku poslaneckých mandátů. Mnozí navíc stále častěji začali veřejné aktivity propojovat s aktivitami dobročinnými, a to jak ve vztahu ke svým vlastním zaměstnancům, tak širšímu okolí. Mecenátem navazovali na tradice a formy reprezentace, které byly běžné u rodové šlechty a městského patriciátu a tím *de facto* nastupovali na jejich místa. Nejbohatší dokonce životním stylem napodobovali aristokratické rody, budovali či modernizovali přepychové zámky a nemalou část svých prostředků investovali do nákupu nemovitostí, zejména velkostatků.² Je však třeba zdůraznit, že tímto způsobem docházelo ke zvyšování prestiže jednotlivců, nikoli podnikatelstva coby stavu.

Toto jednání bývá často v historiografii označováno jako „aristokratizace“, přičemž je třeba podotknout, že se tento termín používá nejednoznačně. Lze souhlasit s Hansem-Ulrichem Wehlerem, že aristokratizace představuje mechanismus přebírání původně jen rodové aristokracii vlastních sociálních vazeb, norem chování a myšlení [Wehler 1995: 718–723]. To ovšem neznamená, že by součástí aristokratizace musel bezpodmínečně být i zisk šlechtického titulu. Už proto ne, že někteří velmi bohatí podnikatelé, kteří se svým životním stylem mohli směle rovnat nejbohatším šlechtickým dynastiím, o nobilitaci nikdy neusilovali, protože pro ně šlechtický titul neměl žádnou hodnotu.³ Důvodů k odmítnutí šlechtictví byla jistě celá řada, ovšem jeden z nich považují za zásadní. Ve vztahu k Prusku jej vyjádřil Dieter Hertz-Eichenrode, ovšem jednoznačně platí také pro podunajskou monarchii: zisk šlechtického titulu nemohl hrát roli při začlenění jedince a jeho potomků mezi elitu proto, že neexistovala žádná koncepce vytváření (či rekonstrukce) této vrstvy [Hertz-Eichenrode 2006: 676–678]. Jinak řečeno, nobilitace jedince ve skutečnosti na jeho společenském postavení nic neměnila, protože jeho místo na sociálním žebříčku již určovaly jiné faktory.

Často citovaná jsou v tomto ohledu slova rakouského továrníka Josefa Werndla (1831–1889), jednoho z největších světových producentů zbraní, který měl po zisku (1870) Řádu

¹ Komplikovaná byla právní situace zejména u židů, jak ukázal příklad bratrů Porgesů, majitelů velké textilní továrny na Smíchově u Prahy. Když jim bylo opakovaně odepřeno udělení měšťanských práv a zrovnoprávnění s křesťanskými obyvateli monarchie, získali nakonec roku 1841 šlechtický titul, jenž jim zajistil mimořádné respektované a privilegované postavení i mimo židovskou komunitu. AVA, *Adelsarchiv, Porges von Portheim, Adelsakt 1841–1879. Těž Županič – Fiala 2017: 61–62.*

² K nákupu velkostatků přistupovali ale podnikatelé již v předběžnové éře. K sociálnímu vzestupu podnikatelů viz: *Popelka 2011: 112–133.*

³ Z německých (pruských) podnikatelů bývají v tomto ohledu zmiňováni berlínský nakladatel a obchodník Rudolf Mosse (1843–1920), rejdař Albert Ballin (1857–1918) či bankéři Moritz Plaut (1822–1910), Moritz Warburg (1838–1910) a Carl Fürstenberg (1850–1933). Z rakouských bývají nejčastěji zmiňováni velko-průmyslníci Josef Werndl (1831–1889), Karl Wittgstein (1847–1913), Arthur Krupp (1856–1938) či bankéři a uhlobaroni Isidor (1854–1919), Julius (1856–1932) a Ignaz (1857–1934) Petschekové [Stein 1982: 61–69; Hertz-Eichenrode 2006: 645–679; Drewes 2013: 71–81; Sandgruber 2013: 176–179; Županič – Fiala 2017, 135].

železné koruny III. třídy nárok na rytířský titul. O nobilitaci nikdy nepožádal a prohlásoval: „Raději jsem první z měšťanů, než poslední ze šlechticů.“⁴ Podobně se vyjádřil Heinrich Klinger (1832–1902), jeden z největších výrobců textilu v Rakousko-Uhersku. Byl sice držitelem několika čestných titulů a řádů, šlechtictví však odmítl, neboť nechtěl vystupovat jinak, než jako liberální měšťan.⁵

Vymezení místa jedince ve společnosti podunajské monarchie totiž nebylo po roce 1848 úplně snadné. Existovala sice rovnost před zákonem, zachováno však zůstalo výjimečné postavení rodové aristokracie, tzv. první společnosti, které určoval Dvorský hodnostní řád (*Rangordnung am Hofe seiner k. u. k. Apostolischen Majestät*) jednoznačně upřednostňující rodovou aristokracii s náležitým počtem šlechtických předků⁶ před osobami s velkými individuálními zásluhami z neurozených nebo novošlechtických rodin (včetně nejvýše postavených ministrů či diplomatů).⁷ Zbytek společnosti nebyl hierarchizován na základě titulů ani původu, ale *de facto* na základě individuálního postavení určitého jedince na příčce státní služby. Již v letech 1807 a 1812 byli všichni státní úředníci Rakouského císařství rozděleni do dvanácti tříd (*Diätenklassen*) z důvodu vytvoření normativ pro jejich finanční ohodnocení a náklady na případné stěhování. Roku 1873 byly dietní třídy přejmenovány na třídy hodnostní (*Rangklassen*) a jejich počet snížen na jedenáct. Podle tohoto schématu byli rozčleněni všichni státní zaměstnanci: úředníci, důstojníci, soudci, vysokoškolská a středoškolská profesora atd. Jedinci do deváté třídy přitom náleželi mezi subalterní a od osmé do páté pak mezi vyšší státní zaměstnance. Top elitu představovali osoby ve čtyřech nejvyšších třídách, kde bychom mohli najít ministry, místodržitele, generály, soudní prezidenty či vyslance. Odrazem tohoto systému byl způsob jejich jmenování: štábní důstojníky (od VIII. hodnostní třídy) a úředníky od VI. hodnostní třídy výše povyšoval panovník, ministrům náleželo právo jmenovat důstojníky nižších hodností a úředníky VII. a VIII. třídy.⁸ Nižší civilní státní zaměstnance pak jmenovaly hlavy jednotlivých zemí – místodržitelé a zemští prezidenti.⁹

Novou elitou říše tak podle tohoto schématu měli být primárně státní zaměstnanci v I. až IV. hodnostní třídě. Ve skutečnosti tomu tak ale úplně nebylo, a to hlavně ze dvou

⁴ „Ich bin lieber der erste Bürgerliche, als der letzte Adelige“ [cit. dle: *Stögmüller 2010: 37*]. Jeho dcery, které se provdaly do starobylých šlechtických rodin, Karoline sv. paní von Imhof (1859–1923) a Anna hraběnka von Lamberg (1861–1943), se s ohledem na své děti (aby se narodily šlechtickým rodičům) nechaly na základě otcových zásluh roku 1902 povýšit do šlechtického stavu. AVA, Adelsarchiv, Karoline und Anna geb. Wernndl, Adelsstand 1902. Též *Granichstaedten-Czerva 1954: 104–106*; *Županič 2009: 699–710*. Jediný Werndlův syn Josef Carl (1856–1883) zemřel mladý, ještě před otcem.

⁵ „... er wollte nicht als mehr erschienen als ein liberaler Bürger“ [cit. dle: *Engel-Janosi 1974: 17–18*].

⁶ Aristokracie do svých řad osoby z nové šlechty prakticky nepřijímala. Jednou z mála výjimek byl Salomon Albert Anselm sv. pán Rothschild (1844–1911), který spolu s manželkou Bettinou Caroline de Rothschild (1858–1892) z pařížské linie získal 23. 12. 1887 jako vůbec první židovský šlechtic povolení přístupu ke dvoru. Toto privilegium mu vyjednal uherský ministerský předseda István hrabě Tisza za jeho zásluhy o snížení uherské zlaté renty z 6 na 4 procenta. Privilegium bylo 29. 1. 1906 rozšířeno na jeho děti [*Neues Wiener Tagblatt (Tages-Ausgabe)*, 25. 12. 1887, 2; *Weimarer historisch-genealoges Taschenbuch des gesamten Adels jehüidischen Ursprungs 1912, 204*]. Podobnou výsadu žádný jiný židovský rod v monarchii nezískal [*Županič 2012: 584*].

⁷ To také mohl být důvod, proč o šlechtický titul nepožádala celá řada ministrů, kterým by jinak bylo zcela jistě vyhověno. Šlechticem nebyl také jediný rakousko-uherský velvyslanec nearistokratického původu Konstantin Dumba (1856–1947) působící v USA (1913–1915) [srov. *Konecny 1986: 1–3, 112–113*].

⁸ Navíc jmenovali i subalterní úředníky, působící na ministerstvech a sluh, kteří stáli mimo státní úřednictvo. K jmenování důstojníků: *Wrede 1898: 63*.

⁹ *Megner 1985: 32–33*. Dvanáctá hodnostní třída byla u státních úředníků a většiny druhů vojsk zrušena roku 1873.

důvodů. Jeden představovala existence první společnosti rekrutované téměř výlučně z příslušníků aristokracie, do které tyto osoby neměly přístup, druhý nedostatečné platové ohodnocení rakouských státních zaměstnanců. Z tohoto úhlu pohledu měli lepší výchozí postavení podnikatelé, jejichž postavení ve společenské hierarchii monarchie se ale vymezovalo poměrně obtížně. Také proto někteří příslušníci mimořádně bohatých podnikatelských rodů i přes svou naprostou finanční nezávislost vstupovali do státní služby, protože jejich prestiž coby úředníků vysoce převyšovala prestiž byznysmenů [Sandgruber 2013: 124–126].

Podnikatelé samozřejmě (až na vzácné výjimky) mezi státní zaměstnance nepatřili a jejich místo ve společenské hierarchii proto bylo poměrně komplikované. Odraz této situace představovaly i jejich sňatky, protože osoby z řad podnikatelů a jejich rodin nacházely navzdory svému značnému (někdy dokonce mimořádnému) bohatství mezi členy starošlechtických rodin partnery jen velmi vzácně. Mnohem častější byly svazky s důstojníky nebo státními úředníky, u kterých byl nedostatek majetku kompenzován vysokou společenskou prestiží. Můžeme tak souhlasit s tezí Hartmuta Berghoffa [Berghoff 1994], podle kterého aristokratizace podnikatelů představovala spíše ojedinělý fenomén, mimo jiné právě díky zanedbatelnému podílu příbuzenských svazků s aristokracií.¹⁰

Na proces aristokratizace nemělo udělení šlechtických titulů žádný vliv, byť šlechtictví můžeme považovat za jeden z jeho průvodních znaků. Ve srovnání s Pruskem či Velkou Británií byla podunajská monarchie při nobilitacích velkorysejší a šlechtictvím zde byl oceněn i poměrně vysoký počet podnikatelů. Zapotřebí je ale zdůraznit jeden fakt. Šlechtický titul získaný před zánikem stavovské společnosti roku 1848 mohl být chápán jako vstupenka do exkluzivní společnosti, protože nositeli otevřel cestu k místu na zemském sněmu mezi šlechtickými stavy a tím nárok podílet se na politickém životě země.¹¹ Přestože tato výsada nakonec zůstala řadě osob s titulárních či jiných¹² důvodů odepřena, byly mnohosti spojené se šlechtictvím v předbřeznové éře mnohem větší.

Po roce 1848 neměla nobilitace v Rakousku s aristokratizací bezprostřední souvislost, protože šlechtictví již nebylo předpokladem příslušnosti k elitě.¹³ Dosavadní výsady šlechtických stavů byly téměř úplně odbourány a ty, které zůstaly, měly jen čestný charakter a neposkytovaly reálné výhody: právo na titul, predikát a erb, případně na určité čestné dvorské hodnosti.¹⁴ Protože tedy šlechtictví již reálné výhody nepřinášelo, bylo jeho přijetí

¹⁰ Tuto skutečnost velmi dobře na příkladu rakouských podnikatelů doložili K. Megner a A. Fessen. Z jejich prací vyplývá, že žádná ze sledovaných podnikatelských rodin nedosáhla sňatkového propojení s aristokratickým rodem, nebo alespoň s rodem z řad staré šlechty. Z hlediska volby sňatkových partnerů tak podnikatelé stáli až za důstojníky a státními úředníky [Megner 1974: 295–301; Fessen 1974: 197–198].

¹¹ V některých zemích monarchie (např. v českých zemích) bylo pro získání tohoto práva třeba dosáhnout rytířského titulu, jinde (např. v Uhrách) postačovalo prostě šlechtictví. Nezbytné ovšem bylo získání obyvatelského práva: v českých zemích tzv. inkolátu, v rakouských *Landstandschaft*, v Haliči a Uhrách indigenátu.

¹² Diskriminováni byli hlavně židé, kteří bez ohledu na získaný titul nejen nemohli postoupit mezi stavy, ale také velmi dlouho (*de facto* do přijetí prosincové ústavy roku 1867) nemohli bez omezení nakupovat velkostatky a jiné nemovitosti. Přesto však jim nobilitace přinášela řadu výhod a mimořádně zvyšovala jejich společenskou prestiž [Gaugusch 2015; Županič – Fiala 2017: 65–75; Godsey 2017].

¹³ To ostatně již roku 2002 konstatoval M. Myška [Myška 2002]. Ke stejnému závěru dospěl již roku 1992 D. Schumann [Schumann 1992].

¹⁴ Ke šlechtickým výsadám v Rakousku podrobně: Mayrhofer – Pace 1901; Feigl 1991. Z dvorských titulů mohli novošlechtici získávat jen nejnižší, které nepředpokládaly původ od stanoveného počtu šlechtických předků – čestnou hodnost stolníka (*Truchsess*) či palácové dámy (*Palastdame*). Jejich místo v dvorské hierarchii se ale nacházelo až na samotném konci [Županič 2006: 31–32].

otázkou jen osobní volby, nikoli předpokladem společenského vzestupu.¹⁵ Šlechtický titul se navíc během druhé poloviny 19. století s označení stavovské příslušnosti transformoval ve specifickou formu státního vyznamenání, jehož prestiž byla odrazem tradice a faktu, že udělený titul byl vždy dědičný.¹⁶

Proměna šlechtictví coby symbolu příslušnosti k urozené společnosti v čestný titul byla tím hlubší, že nejpozději od 60. let 19. století umožňoval udělený stupeň šlechtictví definovat společenské postavení jedince stejně, jako tomu bylo v případě řádu či vyznamenání. Toto pravidlo přitom bylo aplikováno na celou společnost monarchie, nikoli jen na státní zaměstnance. Názor, podle kterého je třeba chápat udílení titulů a řádů jako projev snahy o sociální byrokratizaci podnikatelstva je proto v zásadě správný [Popelka 2011: 115]. Jak ze získaných poznatků vyplývá, cílem bylo prostřednictvím konkrétního vyznamenání vymezit aktuální společenskou pozici jedince v tehdejší společnosti. Ovšem do chvíle, než bude zpracován reprezentativní vzorek podnikatelstva podunajské monarchie v dlouhém 19. století, nejsme bohužel schopni přesně říci, jak tyto kroky přijímali sami podnikatelé a jakou cenu pro ně řády a tituly měly. Zdá se však, že s výjimkou několika málo osobností, které odmítaly veškerá ocenění bez rozdílu,¹⁷ řády a čestné tituly přijímali všichni, a to včetně těch, kteří o šlechtický titul neměli zájem.¹⁸

Cílem této studie je zachycení vývoje a důvodů nobilitací podnikatelů v Rakouském císařství, a to v éře posledních dvou vladařů: Františka Josefa I. a Karla I. Na základě rozboru úředních materiálů státní, dvorské a panovnické proveniencie se pokusíme rekonstruovat vývoj šlechtické politiky vůči podnikatelstvu a obecněji též vymezit možnosti oceňování jejich zásluh po zániku stavovské společnosti roku 1848. Zaměříme se přitom především na postoj státu vůči těmto osobám, a především na otázku, kdo vůbec v úvahu pro povýšení do šlechtického stavu připadal a kdo nikoli. Stranou naopak budou ponechány osobní motivy zájmu či nezájmu o šlechtictví, které jsou vždy vysoce individuální a jen obtížně začlenitelné do širšího rámce.

*

Nobilitacemi rakouských podnikatelských elit se zabývala řada autorů, většina ovšem jen v širším kontextu, nebo s přihlédnutím k osudům významných osobností či jejich rodů [Arnbohm 2002; Gaugusch 2011 a 2016; Zářícký 2004; Popelka 2011; Kučera 2012: 81–90]. Výjimku představuje několik bohužel nepublikovaných diplomových a dizertačních prací

¹⁵ Individuální motivy, které jednotlivce vedly k zájmu o šlechtický titul, se hledají velmi obtížně, protože se na ústředních úřadech monarchie (ministerstva, panovníkova kabinetní kancelář) obvykle nedochovaly. Zde jsme odkázáni na materiály osobní povahy (rodinné archivy, korespondenci atd.), které u nové šlechty v úplnosti podchyceny nejsou a komparativní studie v tomto ohledu neexistují.

¹⁶ Dědičná nobilitace nebyla ve střední Evropě „dlouhého 19. století“ pravidlem. Zejména jihoněmecká království, Bavorsko a Württembersko, jež byly na počátku 19. století značně ovlivněny napoleonskou Francií, udílely mnohem častěji osobní šlechtictví, než šlechtictví dědičné. *Ad personam* byly tituly udíleny také v Prusku, v podunajské monarchii však nikdy. Závěry na základě autorova výzkumu in: BayHStA, *Adelsmatrikel a GStA, Heroldsamt*; též Ernst 2001; Wunder 1981.

¹⁷ Takovou výjimkou byl např. velkopřemyslník Karl Wittgstein (1847–1913).

¹⁸ Nositelem velkokříže Řádu Františka Josefa a komandérem Leopoldova řádu byl Arthur Krupp (1856–1938), jehož rezervovaný vztah k habsburskému rodu byl obecně znám a který neměl – stejně jako jeho strýc Alfred Krupp (1812–1887) – o šlechtický titul zájem. V Rakousku si však nechal potvrdit rodový erb, což vzhledem k tomu, že se zde nešlechtické erby se od roku 1820 neudílely, můžeme považovat za mimořádné vyznamenání [Göbl 1983–1985; Sandgruber 2013: 379–380].

vídeňské univerzity, jejichž záběr pokrývá téměř celé období existence Rakouského císařství.¹⁹ Z nich se ale jen jediná, studie Karla Megnera, pokusila analyzovat vývoj rakouské nobilitační politiky, byť v poměrně krátkém období od přijetí dualismu (1867) do zrušení nobilitačních paragrafů většiny řádů rakousko-uherské monarchie (1884). Ostatní se primárně zaměřili na sociologickou stránku: původ podnikatelů, sňatkové strategie, počet dětí, výši majetku apod. Důvody, které vedly k udílení šlechtictví, podrobně nezkoumali a jen přebírali informace uvedené v diplomech či nobilitačních složkách uložených ve vídeňském šlechtickém archivu (*Adelsarchiv*). Takový přístup je ale mimořádně problematický, protože od konce 60. let nebyly důvody udělení šlechtictví, ve starších dokumentech označované jako „*merita*“, do diplomů zanášeny, a také ve starším období najdeme výrazné rozdíly mezi informacemi zapsanými do veřejných dokumentů (šlechtický diplom) a těch, které najdeme v interních spisech.²⁰

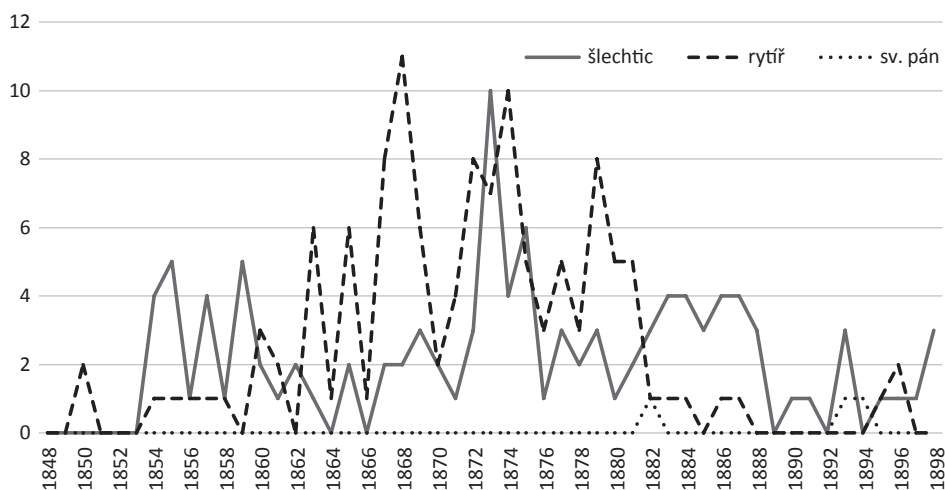
Dosud bohužel neexistuje komplexní soupis všech rakouských nobilitací z let 1804 až 1918. Dnes nejvíce užívaný přehled Petera Frank-Döferinga [*Frank-Döfering 1989*] není bohužel zcela vyčerpávající, protože neviduje velkou část nobilitací, při kterých nedošlo k vydání diplomu. Mnohem přesnější soupisy Arno Kerschbaumera se zatím omezují na léta první světové války [*Kerschbaumer 2016 a 2017*]. Značné limity má také dnes již klasická a hojně citovaná práce Hannse Jäger-Sunstenaua, jež upřesňuje a rozšiřuje starší studii Johanna Baptista Wittinga [*Jäger-Sunstenau 1963; Witting 1898*]. Poslední dvě práce ovšem nejsou seznamem udělených šlechtických titulů, ale statistickými studiemi, které se snaží o rozdělení nobilitovaných na základě jejich profesního zaměření. Zatímco Wittingova studie, vydaná při příležitosti půlstoletí vlády Františka Josefa, shrnuje nobilitace z let 1848 až 1898, Jäger-Sunstenauova práce se snaží zmapovat vývoj udílení šlechtických titulů od roku 1701 do zániku habsburské říše na podzim 1918. Vzhledem k datu vydání je Wittingův článek logicky výlučně statistický. U Jäger-Sunstenaua ale podobný přístup překvapuje, stejně jako absence jakéhokoli historického úvodu, vytýčení metod a důvody vymezení jednotlivých sociálně-profesních skupin nobilitovaných. Jde však o jedinou komplexní práci na toto téma na přes uvedené nedostatky v zásadě nikoli chybnou. I když se autorovi nepodařilo podchytit všechna povýšení, můžeme konstatovat, že odchylky nejsou výrazné a dosahují řádu jednotek.

Starší Wittingova studie je ale v jednom ohledu lepší než Jäger-Sunstenauova: člení totiž příjemce titulů nejen podle profesí, ale také podle jejich postavení na žebříčku státní služby a též na základě způsobu povýšení. Řeší tedy otázku, zda k udělení titulu došlo na základě nejvyššího rozhodnutí, v důsledku udělení řádu (*systematisierter Adel*) nebo na základě vojenské služby (*systemmäßiger Adel*). Zatímco Wittingovi závěry se zdají být přesné v případě státních zaměstnanců, u ostatních skupin obyvatelstva má jeho práce limity. Stejně jako Jäger-Sunstenau nevymezuje jednotlivé sociální skupiny, což při podrobnějším studiu působí problémy.²¹ Podle jeho přehledu tak mělo být v letech 1848–1898 do

¹⁹ S výjimkou let 1885–1909. Viz *Komanovits 1974; Putz 1975; Megner 1974; Fessen 1974*.

²⁰ Spisy jsou uloženy v: AVA, *Adelsarchiv*. Část tohoto fondu byla po roce 1918 převezena do Československa, kde je uložena dodnes (in: NA, ŠA). Tyto materiály byly zpřístupněny in *Županič – Fiala – Koblasa 2014*.

²¹ Podnikatelé (u *Witting 1898* jsou uvedeny kategorie *Industrielle, Großhändler, Banquiers, Fabrikanten, Kaufleute a Fabrikbesitzer*) se mohou s největší pravděpodobností nacházet i v kategoriích *Landesorgane, Deputierte, Gemeindeorgane a Private*, ovšem vzhledem k absenci dalších informací ve studii nelze tuto hypotézu potvrdit. Do uvedeného počtu 236 nobilitací jsem naopak zahrnul i Wittingem vytvořenou kategorii *Grosshändlers-Sohn* a kategorii *Handelskammerpräsident*.

Graf 1: Nobilitace podnikatelů v Rakousku v letech 1848–1898 (dle J. B. Wittinga)

Zdroj: [Witting 1898]

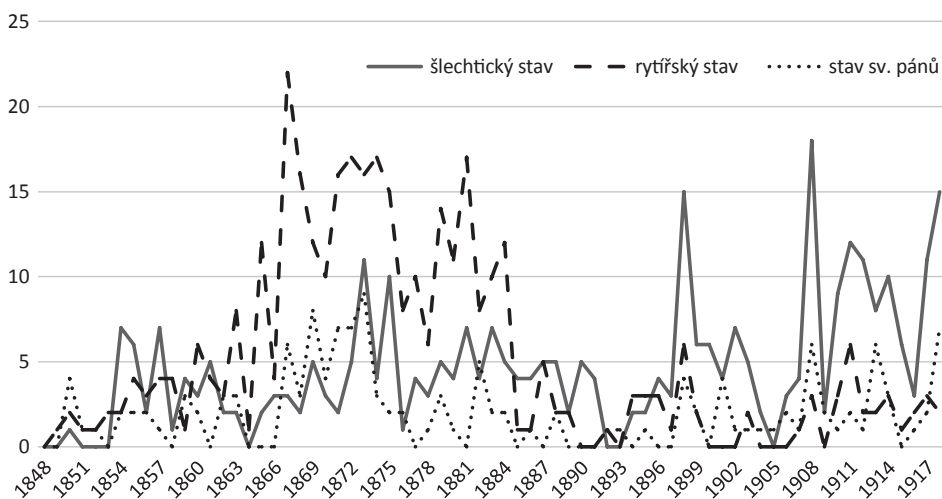
šlechtického stavu povýšeno 236 podnikatelů, což je číslo mimořádně podhodnocené. Titulární a chronologické členění nobilitací je podle Wittinga následující (graf 1).

Mimořádně nízký počet povýšení mezi svobodné pány (tři osoby, všechny navíc povýšené nejvyšším rozhodnutím) uváděný Wittingem je také velmi podezřelý, protože je známo, že baronát byl udělen několika desítkám podnikatelů – v naprosté většině na základě Řádu železné koruny II. třídy.

Realitě proto odpovídají spíše údaje Jäger-Sunstenau. Ten pro období let 1848 až 1918 uvádí celkem 829 nobilitovaných podnikatelů (obchodníků, průmyslníků a bankéřů), z toho 612 v období 1848 až 1898, což je počet je třikrát vyšší než u Wittinga. Vývoj a struktura udílení šlechtictví podle jeho studie proto vypadá velmi odlišně.

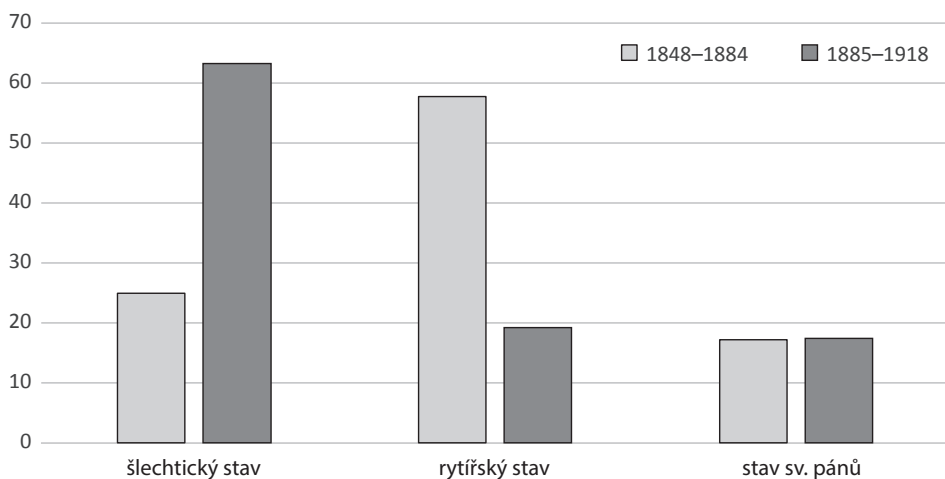
Jak Witting, tak Jäger-Sunstenau se však shodují v jedné věci: zásadním přelomem ve struktuře a počtu nobilitací (a to nejen podnikatelů) je rok 1884 a zrušení všech výsad spojených s udělením řádů monarchie [Gaugusch 2019]. Jak ale jasně vyplývá z grafu vycházejícího z Jäger-Sunstenauovy studie, byl pokles počtu udělených šlechtických titulů po roce 1884 dočasný a v polovině 90. let došlo opět k výraznému nárůstu, byť počty povýšení nikdy nebyly tak vysoké, jako v předchozím období. Navíc se změnila struktura nobilitací. Zatímco od poloviny 60. let u podnikatelů jednoznačně dominovalo povyšování do rytířského stavu (na základě udělení Řádu železné koruny III. třídy), po roce 1884 tito jedinci nejčastěji získávali prosté šlechtictví. Šlo o obdobný proces, jaký můžeme sledovat ve stejném období u státních úředníků.²² Zajímavé je však je zachování podílu baronátů, který v obou časových úsecích překračoval 17 procent a po roce 1884 byl u podnikatelstva

²² Po zrušení nobilitačních paragrafů mohl na šlechtický titul dosáhnout až úředník v V. hodnostní třídě. Řád železné koruny III. třídy však byl udělen i úředníkům VI. hodnostní třídy [Županič 2019a, 492–494]. Viz též níže.

Graf 2: Nobilitace podnikatelů v Rakousku v letech 1848–1918 (dle H. Jäger-Sunstenau)

Zdroj: [Jäger-Sunstenau 1963]

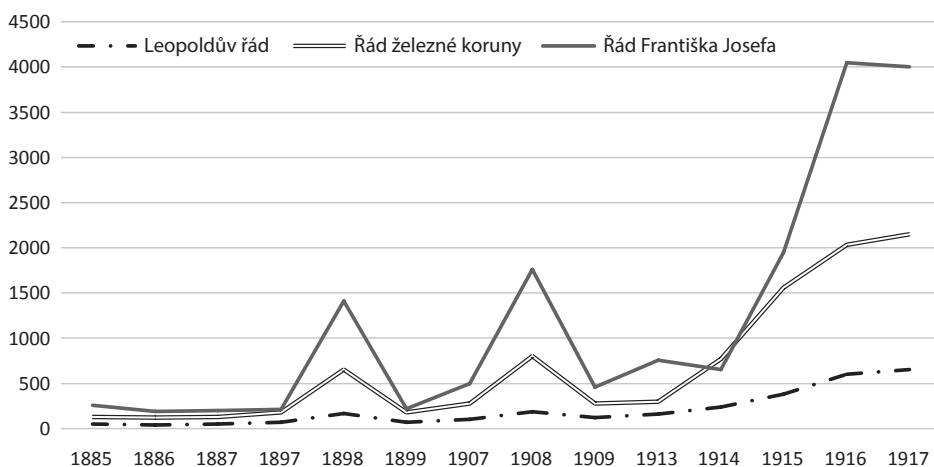

Graf 3: Procentuální rozdělení nobilitací podnikatelů podle uděleného stavu

Zdroj: [Jäger-Sunstenau 1963]

dokonce vyšší, než u jiných sociálních skupin. Poměr povýšení mezi vyšší (stav svobodných pánů) a nižší (prosté šlechtictví, rytířský stav) šlechtu zůstal v obou obdobích stejný, zatímco u jiných sociálních skupin se zastoupení baronů snížilo [Gaugusch 2019; Županič 2019a: 493–498].

Snížení počtu nobilitací podnikatelstvo jako celek ale zasáhlo výrazně. Zatímco v letech 1848–1884 jim byl některý stupeň šlechtictví udělen v 519 případech (průměrně 14krát za

Graf 4: Orientační počty udílení řádů ve vybraných letech v období 1885–1917

Zdroj: [Pouzar 2006]

rok), po tomto datu šlo jen o 311 nobilitací, tedy cca o devět ročně. Pokles byl tím výraznější, že v Rakousku právě v této době došlo k výraznému zvýšení populace.²³ Tato skutečnost (alespoň teoreticky) přispěla ke zvýšení hodnoty šlechtického titulu a na úkor dalších ocenění, zejména řádů, které byly naopak udílány stále častěji. V průběhu času můžeme navíc vysledovat určité výkyvy, které sledovaly významné události v životě monarchie (jubilea, válečné konflikty atd.).

Častější udílení řádů a titulů se odrazilo i na sociálním profilu nově nobilitovaných osob (včetně podnikatelů). Zatímco do šedesátých let bylo naprosto výjimečné, aby tito lidé byli nějakým způsobem oceněni již dříve, od 80. let jde o běžný stav a na počátku 20. století byla nobilitace jedince, který již předtím nezískal řád či jiné vyznamenání, zcela výjimečná.

*

Ze závěrů zmíněných vysokoškolských studií z vídeňské univerzity a zejména z Wittingovy a Jäger-Sunstanauovy práce vychází dosud snad jediný český pokus o souhrnnou analýzu vývoje podnikatelské šlechty v dlouhém 19. století – krátká studie Milana Myšky [Myška 2002]. Ten se stejně jako výše uvedení autoři studentských prací opíral primárně o fondy šlechtického archivu a snažil se o vytvoření archetypu nobilitovaného podnikatele. Podle jeho názoru bylo k nabytí šlechtictví ve starší době, tedy od 18. do poloviny 19. století, nezbytné podporovat státní politiku, armádu a vyvíjet humanitární činnost, od druhé poloviny 19. století pak byly podle něj hlavním důvodem nobilitací těchto osob podnikatelské aktivity. Podle Myšky měla změna heterostereotypu podnikatele signalizovat zásadní proměnu společenských vrstev [Myška 2002].

²³ Podle sčítání z roku 1880 žilo na území Předlitavska 22 144 244 obyvatel a o třicet let později již 28 571 934 [Die Ergebnisse der Volkszählung 1884: IV; Volkszählung 1917: 33].

Na základě nejnovějších poznatků je třeba tuto tezi odmítnout. Při výzkumu nobilitačních strategií podunajské monarchie v dlouhém 19. století nelze vycházet jen z nobilitačních složek (*Adelsakten*), jak činil, protože jejich informační hodnota postupem doby rychle klesá. Zatímco přibližně do poloviny 19. století je možné dohledat v těchto spisech opravdu takřka veškerou agendu spojenou s udělením titulu (žádost o nobilitaci, doporučení zemských vlád, vyjádření dvorské kanceláře, panovnické přípisky apod.), nejpozději od 60. let se tyto materiály ve spisech objevují stále méně. Od konce 19. století pak akta obsahují většinou již jen žádost o diplom, velmi stručný životopis, koncept listiny a úřední doklady (účty, protokoly o převzetí apod.) spojené s jejím zhotovením a předáním.

Objasnění důvodu této změny není za současného stavu poznání možné. Svou roli nepochybně sehrál rozvoj administrativy, neméně důležitý byl ale i přesun rozhodovacích pravomocí z panovníka na vládu. I po obnovení ústavnosti vladař sice udílel šlechtictví a řády podle vlastní vůle, v podstatě stejné kompetence však získali i ministři, protože panovník jejich doporučení téměř nikdy nerozporoval.²⁴ Zatímco se ale u panovníka jednalo osvrchované rozhodnutí jednotlivce, v případě vlády šlo o krok kolektivního orgánu: návrh na ocenění byl určitým ministrem přednesen na zasedání ministerské rady a v případě schválení předán panovníkově kabinetní kanceláři. Vladařův souhlas byl ale pro udělení vyznamenání či titulu nadále nezbytný. Po přijetí ústavy roku 1861 se tak vytvořil zajímavý model koexistence: císař udílel šlechtické tituly libovolným osobám podle svého rozhodnutí, přičemž nobilitační listiny kontrasignoval kompetentní ministr,²⁵ a panovník víceméně bez výhrad akceptoval návrhy svých ministrů na udělení vyznamenání a titulů.

Díky tomuto postupu jsou ale poklady k udělení šlechtictví rozptýleny po několika archivech a fondech, což mimořádně komplikuje další výzkum. Zatímco spisy spojené s vydáváním diplomů jsou uloženy ve šlechtickém archivu (*Adelsarchiv*), definitivní verze memorand k udělení titulů se nachází v archivu císařovy kabinetní kanceláře (*Kabinettsarchiv*) uloženém v *Haus-, Hof- und Staatsarchiv*. Komparací s jinými dokumenty bylo navíc zjištěno, že i zde řada velmi důležitých informací chybí, přestože je jiné (níže zmíněné) zdroje obsahují. O důvodech tohoto stavu můžeme jen spekulovat. Jednou z příčin mohl být enormní nárůst agendy, kterou se panovník musel zabývat, druhou, pravděpodobněji, fakt, že postupem času vladař nobilitační politiku ovlivňoval stále méně a že o pozadí některých povýšení nemusel být vůbec informován.

Panovníkovi také nepředkládali návrhy na státní ocenění jen ministři. Stejná kompetence náležela i nejvyšším dvorním hodnostářům, kteří ovšem stáli mimo „klasický“ státní aparát a měli právo bez zprostředkování rakouské či uherské vlády vladaři navrhopvat oceňování zasloužilých osob. V případě podnikatelů tak byly návrhy na udělení šlechtictví dohledány také v archivu úřadu nejvyššího hofmistra (*Obersthofmeisteramt*),²⁶ do jehož kompetence spadaly i záležitosti dvorských muzeí, jež někteří podnikatelé sponzorovali. Další informace se nacházejí také v archivech kanceláří řádů monarchie, které (s výjimkou vojenského Řádu Marie Terezie) též podléhaly úřadu nejvyššího hofmistra.²⁷

²⁴ K takovým situacím docházelo spíše za vlády Karla I. Z éry Františka Josefa podobný případ v archivních materiálech dosud zachycen nebyl [Županič 2011].

²⁵ Šlechtické záležitosti v Rakousku podléhaly ministerstvu vnitra, resp. (1861–1867) státnímu ministerstvu.

²⁶ HHSa, *Obersthofmeisteramt, Akten-Hauptreihe*.

²⁷ HHSa, *Obersthofmeisteramt, Orden der Eisernen Krone*.

Nejvíce návrhů na nobilitace a další vyznamenání přicházelo od druhé poloviny 19. století z vlády. Podklady k nim jsou uloženy ve spisech prezidia c. k. ministerstva vnitra (*Ministerium des Innern, Präsidium, Akten*),²⁸ vzácněji pak v archivu prezidia ministerské rady (*Ministerratspräsidium*).²⁹ Výpovědní hodnota těchto materiálů je zcela mimořádná. Ve spisech jsou totiž informace o interních jednáních, návrhy jednotlivých ministrů a často též doplňující materiály ve formě informací od místodržitelství či zemských vlád a policejních ředitelství. Bohužel archiv ministerstva vnitra byl roku 1927 vážně poškozen požárem Justičního paláce, při kterém byla jeho část zcela zničena, další vážně poškozena. Souvislá řada spisů se tak dochovala až od poloviny 90. let 19. století, do této doby máme k dispozici pouze zlomky (tzv. pohořelé spisy/*Brandakten*).

Z důvodu komparace bylo nutné prostudovat také reprezentativní vzorek uherských nobilitací, jejichž počet po roce 1867 kontinuálně narůstal. Rozbor uherské šlechtické politiky sice není obsahem této práce, ovšem vzhledem k tomu, že někteří podnikatelé byli nejprve nobilitováni v jedné části říše a pak v druhé, je možné i zde dohledat důležité informace.³⁰

*

Bylo již řečeno, že zánik stavovské společnosti přiměl stát k tomu, aby se pokusil populaci hierarchizovat podle jiného klíče. Jednu z variant představovalo členění podle voličských sborů v rámci kuriového volebního práva (po roce 1861), přesnější však bylo využití (výše zmíněného) systému hodnostních tříd. Proto začali být (byť virtuálně) na stupně tohoto žebříčku zařazováni i občané monarchie mimo státní službu. Hlavním faktorem dosažení určité pozice se přitom staly služby prokázané a prokazované státu a obecná prestiž spojená s výkonem určité funkce, nikoli původ a majetek. Systém byl do dokonalosti doveden během dlouhé vlády (1879–1893) ministerského předsedy hraběte Eduarda Taaffeho a zůstal v platnosti až do zániku monarchie.³¹ Udělené ocenění proto nebylo vázáno na míru zásluh, ale místo jedince na skutečném či virtuálním hodnostním žebříčku.

Viditelným symbolem příslušnosti k elitě státu se tak stala držba šlechtického či jiného³² titulu a řádu, zatímco méně prestižní ocenění, zejména Záslužné kříže byly určeny pro nižší složky populace.³³ Zajímavé – a pro otázku šlechtictví osudové – bylo, že i po roce 1848 zůstal u řádů (s výjimkou nově zřízeného Řádu Františka Josefa) zachován tzv. nobilitační

²⁸ AVA, *Innere, MdI, Präsidium*. Zde se nachází několik desítek kartonů označených přímo *Orden und Auszeichnungen* (Kt. 1091–1187 a 2329–2448).

²⁹ AVA, *Ministerratspräsidium*.

³⁰ MNL, K 20. K uherské nobilitační politice např. *Županič 2019a*: 500–509.

³¹ *Laich 1993*: 62–63; *Županič – Fiala 2017*: 29–31. Protože podobný systém byl uplatňován i v Uhrách, je vysoce pravděpodobné, že k vytvoření níže uvedených norem došlo za součinnosti dvora (zástupců panovníka) a ve spolupráci s uherskou vládou.

³² Především tituly radů, které nebyly udílány jen jako profesní úředníkům, ale též jako čestné zasloužilým osobám (c. k. rada, komerční rada atd.).

³³ Záslužný kříž (*Verdienstkreuz*) byl zřízen roku 1850 původně ve čtyřech, od roku 1916 v šesti třídách (zlatý, stříbrný a železný – buď s korunou, nebo bez koruny) jako náhrada za zrušené zlaté a stříbrné Záslužné medaile zvané *Meritis*. Byly udílány osobám stojícím na nižších stupních společenského žebříčku. Výjimku představoval jen zlatý Záslužný kříž s korunou, který se stal nejnižším možným vyznamenáním pro konceptní úředníky VIII. a IX. hodnostní třídy i osoby, jež si činily nárok na příslušnost k druhé společnosti. Poměrně často byl udílen též významným podnikatelům, a to zejména na počátku jejich kariéry.

paragraf, který umožňoval nositeli požádat o určitý šlechtický titul. Šlo o odkaz starší doby, kdy řád byl vnějším symbolem a titul reálným odrazem dosaženého společenského postavení. Tato výsada přetrvávala až do roku 1884³⁴ a díky liberalizaci poměrů a s tím spojeným nárůstem potenciálních příjemců řádů z neurozených vrstev, byla příčinou neobyčejného nárůstu nobilitací.³⁵

Pomyslnou hranici pro udělení nejnižší postaveného řádu s nobilitačním paragrafem, Železné koruny III. třídy, který umožňoval požádat o udělení rytířského titulu, představovala u úředníků VI. hodnostní třída. Vzácněji ale mohl být tento řád udělen i osobám na nižším stupni státní hierarchie, stejně jako prosté šlechtictví.³⁶

Po zrušení řádového šlechtictví roku 1884 se situace kupodivu příliš nezměnila, jen s tím rozdílem, že nobilitace byla u úředníků obvykle podmíněna teprve dosažením V. hodnostní třídy. Zachována zůstala i stratifikace nobilitací v rovině titulů, kdy byl udělený stav závislý na aktuální pozici jedince ve státní službě. Jedincům v V. třídě tak bylo uděleno prosté šlechtictví, ve IV. rytířský stav a výše postaveným baronát. Díky tomuto kroku se tak nobilitace po roce 1884 definitivně proměnila ve specifickou formu státního vyznamenání. Na důstojníky nebyl tento model aplikován, protože měli od roku 1757 nárok na povýšení do prostého šlechtického stavu po třiceti, respektive čtyřiceti letech služby.³⁷

Komplikovaným problémem se ukázalo být oceňování osob, kteří nepatřili mezi státní zaměstnance – a to nejen tituly, ale také řády. Pokud totiž tito jedinci měli být za své zásluhy monarchii oceňováni, bylo nezbytné, aby udělené vyznamenání odpovídalo jejich společenské pozici. Jak již bylo řečeno, i v jejich případě se vzorem stal žebříček státní služby. Dosud není známo, že by k této otázce bylo vytvořeno zvláštní memorandum, praxe se však ustálila v přibližně této podobě (tabulka 1).

U osob stojících mimo státní službu byly možnosti ocenění výrazně menší než v případě státních zaměstnanců. Vysoce prestižní Řád sv. Štěpána byl totiž udělen jen zaměstnancům státu a dvora ve vysokých pozicích. Leopoldův řád získávaly osoby mimo státní službu udělen jen tehdy, pokud se aktivně angažovaly v politice a dosáhly významných pozic v říšské řadě či na zemských sněmech.³⁸ Jen vzácně jím bývali dekorováni před-

³⁴ Po tomto datu zůstal nárok na nobilitaci spojen jen s vojenským Řádem Marie Terezie, který se ale udílel jen vzácně [Županič 2017].

³⁵ Mj. proto, že příslušníkům bojových jednotek nebyl až do první světové války udělen Řád Františka Josefa (pokládáný za výlučně civilní), a tak získávali řád bezprostředně vyšší Řád železné koruny [Županič 2015: 557; Županič 2019a: 491–492].

³⁶ V případě důstojníků platily při udělení řádů liberálnější předpisy a Řád železné koruny proto získávali i subalterní důstojníci v X.–VIII. třídě (major, hejtman, nadporučík). Úředníkům od VII. třídy níže byl naopak udělen jen velmi vzácně [Witting 1898; Županič 2006: 119–123].

³⁷ Návrh na udělení rytířského titulu důstojníkům od IV. hodnostní třídy byl zamítnut. Jak rytířský stav, tak baronát sice byl důstojníkům udělen, nikoli však na základě systému, ale jen *ad hoc* [Binder-Kriegelstein 2000: 53–56; Županič 2019b: 131–134].

³⁸ Zmínit můžeme Simona Wintesteina (1819–1883), původní profesí podnikatele a majitele spediční firmy. Roku 1862 se ale začal se intenzivně věnovat politice (od 1861 byl členem dolnorakouského zemského sněmu a poslancecké sněmovny říšské rady). Působil také na ředitelství několika železničních společností a roku 1865 se stal členem komise pro umoření státního dluhu. Roku 1867 získal rytířský kříž Leopoldova řádu (roku 1869 získal na jeho základě rytířský titul) a roku 1868 byl jmenován doživotním členem panské sněmovny. Roku 1874 byl povýšen do stavu sv. pánů a roku 1878 mu byl udělen komandérský kříž Leopoldova řádu. Winterstein nebyl zařazen do zkoumaného vzorku podnikatelů, protože přesné informace o pozadí jeho nobilitace a udělení řádu nejsou k dispozici [AVA, Inneres, MdI, Präsidium, Nr. 2163, Kt. 1137/1874].

Tabulka 1: Udílení řádů a vyznamenání osobám mimo státní službu

Hodnostní třída (u stát. zaměstnanců) / třída řádu či vyznamenání ³⁹	Profesní kategorie vyznamenaných
III. / Řád železné koruny I. třídy	Arcibiskupové a biskupové, majitelé a prezidenti velkých bank
III. a IV. / Velkokříž Řádu Františka Josefa	Arcibiskupové a biskupové, členové rakouské panské sněmovny (uherské sněmovny magnátů)
IV. / Řád železné koruny II. třídy nebo Komturský kříž Řádu Františka Josefa s hvězdou (zal. 1869)	Nejvýznamnější velkopřemyslníci a bankéři, vynikající vědci, umělci, architekti a stavitelé
V a VI. / Komturský kříž Řádu Františka Josefa	Církevní hodnostáři, vynikající vědci, významní advokáti, notáři, stavitelé, velkopřemyslníci a velkostatkáři
VI. / Řád železné koruny III. třídy	Církevní hodnostáři, poslanci říšské rady, purkmistři a jejich zástupci, reprezentanti bank, průmyslu, pojišťovnictví a železničních společností, advokáti a notáři, zástupci charitativních institucí, přední lékaři, významní stavitelé a umělci
VII. / Rytířský kříž Řádu Františka Josefa	Děkani a jiní církevní hodnostáři, reprezentanti svobodných profesí, významní podnikatelé (továrníci, velkoobchodníci)
VIII. / zlatý ZK+k	Majitelé továren a větších firem, významní živnostníci

Zdroj: vlastní výzkum

stavitelé nejvýznamnějších měst.⁴⁰ Pro ostatní připadal v úvahu pouze Řád Františka Josefa a Řád železné koruny, který byl až do roku 1884 díky svému nobilitačnímu paragrafu vysoce ceněný. Přímé nobilitace panovnickým rozhodnutím byly vždy oceněním zcela mimořádným, a to zejména po zrušení nobilitačních paragrafů.

*

Dohledání informací o pozadí a důvodech nobilitací podnikatelů představuje poměrně obtížný úkol. Nejde jen o rozsah příslušné materie a roztržičnost do řady fondů, ale především o ztrátu pramenů zásadní hodnoty při požáru roku 1927. K tomu navíc přistupuje fakt, že rekonstruovat je možné pouze ty z nobilitací, které nevycházely z vlastního rozhodnutí panovníka. K jeho výnosům v podobě osobního či kabinetního listu (*Allerhöchtes Handschreiben* resp. *Kabinettschreiben*) totiž žádné pomocné materiály nebyly zpracovávány, protože je vladař nepotřeboval. Listy jen dával ministři vnitra na vědomí své rozhodnutí a pověřil je vyřízení úředních formalit. Podobně komplikovaná se ukázala být otázka udílení státních vyznamenání při příležitosti panovnických jubileí a narozenin

³⁹ Toto rozdělení není fixní, ale vyplývá z vlastního autorova výzkumu. Římská číslice odkazuje na hodnostní třídu státní služby u státních zaměstnanců, kteří vyznamenání tohoto stupně obvykle získávali. Zkratka zlatý ZK+k označuje zlatý Záslužný kříž s korunou.

⁴⁰ Např. za zásluhy během války roku 1866 pražský primátor JUDr. Václav Bělský (1818–1878) rytířský kříž Leopoldova řádu a o rok později na jeho základě rytířský titul [AVA, *Inneser, MdI, Präsidium, Kt. 1120/1866*].

v letech 1898, 1908 a 1910. I pokud máme k dispozici soupisy oceněných (což není zcela běžné, častěji ve spisech nacházíme jen čísla), důvody chybějí.⁴¹

Přesto se po několikaletém výzkumu se podařilo rekonstruovat pozadí celkem 216 udělení šlechtictví 200 podnikatelům, ze kterých byli někteří nobilitováni opakovaně.⁴² Tento počet můžeme považovat za skutečně reprezentativní vzorek – jde totiž o plnou čtvrtinu Jäger-Sunstenauem evidovaných povýšení. Nobilitováni byli téměř výlučně muži, k povýšení žen došlo jen ve dvou případech: Claary Waagnerové (1787–1877) a Anny von Liebig (1855–1926), které jsou i při celorakouském srovnání zcela mimořádné [Županič 2009: 706–710]. Bohužel se nepodařilo rozložit celek nobilitovaného podnikatelstva zcela rovnoměrně, protože míra dochování úředních materiálů není v každé dekádě stejná. S výjimkou let 1849⁴³ až 1859 se ale podařilo dodržet minimum deseti nobilitačních řízení.⁴⁴ Toto číslo je ve většině dalších časových úseků překročeno, nejvýrazněji pak v 70. letech, kdy bylo jen za zásluhy o úspěch Světové výstavy ve Vídni roku 1873 nobilitováno 17 podnikatelů.⁴⁵

Mezi podnikatelstvo nebyli zařazeni jen průmyslníci a bankéři, ale také neurození či nobilitovaní velkostatkáři, kteří se zabývali podnikáním v potravinářském průmyslu, a vysocí činitelé (hlavně ředitelé) bank a pojišťoven. Vzhledem k tomu, že mezi významnými rakouskými podnikateli najdeme i občany jiných států, byli i oni zahrnuti do tohoto celku, pokud ovšem trvale žili na území monarchie.⁴⁶

Při rekonstrukci důvodu nobilitací bylo zjištěno, že většině osob nebyl šlechtický titul udělen z jednoho konkrétního důvodu a pokud ano, pak častěji ve starší době, než v posledních dekádách existence monarchie.⁴⁷ Obvyklejší byla kumulace zásluh s tím, že obvykle jedna byla vyzdvížena jako dominantní a další měly doplňující charakter.⁴⁸ Analý-

⁴¹ HHSa, KK, 4184/1898; *tamtéž*, 3634/1908; *tamtéž*, 2573/1910. Jde jen o tabulky shrnující počet jednotlivých udělených vyznamenání. Jmenný soupis, často s uvedením nominující osoby, ovšem bez udání důvodu byl dohledán jen k roku 1908 [AVA, Inneres, MdI, Präsidium, Kt 2385/1908]. Ale i tak se z celkem čtyř nobilitací podnikatelů, které jsou v této složce zmíněny, podařilo dohledat pozadí jedině: brněnského velkopřemyslníka Adolfa Kürschnera (1844–1915), a to jen díky tomu, že mu byl roku 1911 udělen i uherský baronát [AVA, Adelsarchiv, Adolf Kürschner, Adelsakt (1908–1911)]. Nobilitací podnikatelů při příležitosti jubilea roku 1908 ale bylo více, ovšem informace o jejich pozadí postrádáme.

⁴² V některých případech se bohužel nepodařilo důvody dalších nobilitací dohledat. Kokrétně jde zejména o baronáty udělené při příležitosti panovnického jubilea roku 1908 Georgu Haasovi šl. von Hasenfels (1841–1914) a bratřům Oscaru (1844–1927) a Ottomaru šl. von Klinger (1852–1918).

⁴³ Vzhledem k tomu, že František Josef I. nastoupil na trůn až 2. 12. 1848, neuskutečnil roku 1848 žádnou nobilitaci [Witting 1898].

⁴⁴ Rozvržení jednotlivých nobilitačních řízení je následující: 1849–1859: 7, 1860–1869: 33, 1870–1879: 76, 1880–1889: 20, 1890–1899: 10, 1900–1909: 25, 1910–1918: 45.

⁴⁵ Z tohoto počtu čtyři získali baronát, osm rytířský titul a 5 šlechtický stav [HHSa, KK, 4025/1873, též Županič 2008: 261–286].

⁴⁶ Z tohoto důvodu jsou v tomto soupise rakouských nobilitací též někteří uherští podnikatelé (Schey, Popper, Kürschner), kterým ale byl z nejruznějších důvodů udělen rakouský titul (obvykle žili v Předlitavsku či dokonce ve Vídni). Pokud byli do tohoto soupisu zařazeni jiní cizinci (nikoli Uhři), pak bylo nezbytné, aby byli s monarchií provázáni hospodářsky, případně aby později získali zdejší občanství (např. bankéř Ignaz Ephrussi, původem z Ruska, či ředitel pojišťovacího ústavu Riunione adriatica di sicurtá v Terstu Alexander Daninos, který měl francouzské občanství).

⁴⁷ Např. Kaliman Minerbi získal roku 1849 Řád železné koruny III. třídy (1850 rytířský stav) za zásluhy o rozvoj terstské burzy. Leopold šlechtic von Lämel byl roku 1856 vyznamenán tímž řádem (1856 rytířský stav) za zásluhy o zřízení banky o zřízení Creditanstalt. Železnou korunu III. třídy obdržel roku 1868 také Aron Pollak (1869 rytířský stav), a to při příležitosti dokončení Rudolfiny, domu pro 75 nemajetných studentů vídeňské techniky, jehož výstavbu financoval.

⁴⁸ Např. bankéři Ignazi Ephrussimu (1829–1899) byl Řád železné koruny III. třídy roku 1871 (a následně rytířský stav), že vytvořil z vídeňských bankovních domů *Ignatz Ephrussi & Comp.*, *Paul Schiff a Max Kann & Comp.*

zou archivních dokumentů se postupně podařilo vymezit několik kategorií hlavních zásluh uváděných cobydůvod nobilitací:

- Bankovní a finanční služby státu (participace na státních půjčkách, snížení úrokových sazeb atd.).
- Humanitární zásluhy (včetně finančních darů).
- Podpora vládní politiky (včetně podpory vlády v tisku).
- Aktivní působení v politice (zejména na státní, ale též na regionální úrovni).
- Zásluhy o rozvoj hospodářství (budování a provoz továren, bank a železnic, rozvoj zemědělství a obchodu).
- Dary uměleckých a přírodovědných sbírek.
- Podpora rakouských zájmů v zahraničí (zásluhy o posílení exportu a hospodářsko-politická „expanze“).

Za specifické kategorie můžeme označit dvě:

- Reprezentace monarchie na světových výstavách (vzácněji regionálních zemských výstavách), se kterou se (jako s důvodem nobilitace) můžeme setkat od 60. do 80. let s těžištěm ve vídeňské výstavě roku 1873.
- Zahraničně-politické důvody, kdy k nobilitaci podnikatele došlo na výslovnou žádost zahraničního suveréna.⁴⁹

Podle těchto kategorií vypadaly důvody nobilitací v čase následovně (tabulka 2).⁵⁰

O rostoucím významu „humanitárních zásluh“, obvykle finančních darů na dobročinné či veřejně prospěšné účely, svědčí pak graf 5. Ten – opět procentuálně – zachycuje klesající význam zásluh o rozvoj hospodářství, oceňovaných zejména v první polovině 19. století ve srovnání se zásluhami humanitárními.

Z grafu 5 jasně vyplývá, že hlavní důvody pro udělení šlechtictví byly v zásadě dva: zásluhy o rozvoj hospodářství, jejichž váha ale od počátku 70. let klesala, a humanitární aktivity. Graf také vyvrací názor některých autorů, podle kterých byla u podnikatelů stále více oceňována jejich hospodářská činnost, zatímco zásluhy na sociálním poli (péče o dělnictvo a nemajetné, mecenát atd.) hrály od poloviny 19. století jen doplňující úlohu. Mělo jít o zásadní rozdíl oproti situaci v době osvícenství a v první polovině 19. století, kdy byly při nobilitacích těchto osob společně vyzdvihovány zásluhy ekonomické i obecně prospěšné [Myška 2002].

a pařížských bank *Samuel Haber* a *Anton Schnapper* konzorcium, které zajistilo Komisi pro regulaci Dunaje (*Donau-Regulierungs-Kommission*) půjčku s mimořádně výhodnou úrokovou sazbou ve výši 2,3 % (obvyklá byla 4 %). Kromě toho měl velké zásluhy o oživení rakouského obchodu do Oděsy a poskytl opakovaně *velkorysími dary vídeňským chudým* [AVA, *Inneser, Mdl Präsidium, Kt. 1130-1131*].

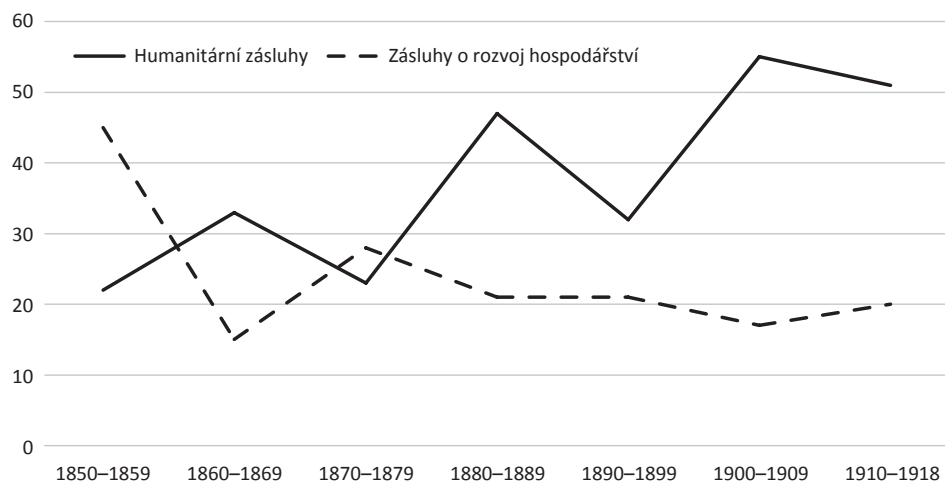
⁴⁹ Zmínit můžeme Mosese, rytíře von Waldberg (1832–1901), bankéře původem z rumuského Iași a později rakouského občana, kterému byl na přímou žádost srbského krále Milana roku 1884 udělen Řád železné koruny II. třídy (a na jeho základě baronát). Waldberg z Milanova pověření výhodně prodal v Rusku ležící statky jeho manželky Natálie [HHSa, KK, 316/1884]. Řád železné koruny II. třídy (a následně rytířský stav) byl roku 1869 též udělen alexandrijskému bankéři Heinrichu Schwabacherovi (1823–?), důvěrníkovi egyptského chedíva Ismaila, který dal Rakousku najevo, že by uvítal jeho vyznamenání [HHSa, KK, 2319/1869]. V případě dalšího egyptského finančníka Jacoba Levyho Menasceho (1809–1882), osobního bankéře chedíva Ismaila, došlo k udělení (1873) Řádu železné koruny III. třídy a rytířského stavu na přímou žádost tureckého ministra zahraničí Mehmeda Rašida Paši [HHSa, KK, 3104/1873].

⁵⁰ Příčiny nobilitací nejsou z důvodu nestejného počtu povýšení v jednotlivých dekádách posuzovány, uvedeny v absolutních číslech, ale v procentech. Graf byl vytvořen na základě vlastního výzkumu v Österreichisches Staatsarchiv.

Tabulka 2: Důvody nobilitací podnikatelů v letech 1850–1918 (v procentech)

	1850–1859	1860–1869	1870–1879	1880–1889	1890–1899	1900–1909	1910–1918
Bankovní a finanční služby státu	11	25	9	4	5	7	11
Dary uměleckých a/či přírodovědných sbírek	–	–	–	4	16	5	5
Diplomatické (zahraničně-politické) důvody	–	–	–	4	–	–	–
Humanitární zásluhy	22	33	23	46	32	55	51
Podpora rakouských zájmů v zahraničí	–	7	5	4	5	–	5
Politická podpora vlády	22	17	9	9	21	15	8
Reprezentace monarchie na Světových výstavách	–	3	26	4	–	–	–
Reprezentace monarchie na Zemské výstavě	–	–	–	4	–	–	–
Zásluhy o rozvoj hospodářství	45	15	28	21	21	18	2

Zdroj: vlastní výzkum

Graf 5: Podíl zásluh o rozvoj hospodářství a zásluh humanitárních na udělení šlechtictví podnikatelům

Zdroj: vlastní výzkum

Na základě rozboru archivních dokumentů musíme tuto tezi odmítnout. Samotné podnikatelské aktivity totiž mohly být důvodem nobilitací podnikatelů jen výjimečně, protože v jejich případě bylo naprosto nezbytné vylepšit svůj společenský profil zásluhami i v jiné oblasti. Důvod byl logický. Na rozdíl od vojáků a úředníků, kteří pracovali výlučně pro stát, bylo podle obecně přijímaného názoru náplní činnosti podnikatelů generování zisku.

Stát sice jejich zásluhy o rozvoj ekonomiky uznával, ale to k udělení vyznamenání většinou nestačilo. Proto bylo nezbytné vykázat se i jinými zásluhami.

Největší prestiž samozřejmě nabízel činnost v oblasti politiky, která ovšem musela být dlouhodobá a z tohoto důvodu také časově velmi náročná.⁵¹ Podpora vládní politiky ale nemusela být realizována jen z poslaneckých lavic, protože řády a tituly získávali za svůj vstřícný postoj k vládní politice například i tiskoví magnáti.⁵² Velmi oceňována byla i reprezentace monarchie na Světových výstavách, kde podnikatelé nejen zasedali v nejrůznějších výborech a komisích, ale mnohdy také celou akci spolufinancovali. V tomto ohledu je třeba zdůraznit zejména mimořádně vysoký počet ocenění spojených s uspořádáním Světové výstavy ve Vídni roku 1873, kde mezi oceněnými podnikateli nacházíme takové osobnosti, jakou byl např. slavný majitel tužkařské továrny Koh-i-Noor Karl Hardtmuth (1804–1881).⁵³

Další možnost představovala pomoc státu v oblastech, které s podnikatelskými aktivitami souvisely, ale jejich výnos (ať již finanční či jiný) plynul ve prospěch monarchie. Šlo o účast v nejrůznějších odborných výborech či komisích, jež připravovaly nové zákony, a participaci na mezinárodních jednáních.⁵⁴ Velmi ceněny byly zásluhy o rozšíření železniční sítě a jejich převod od soukromých společností do rukou státu,⁵⁵ ale také zásluhy o snížení státního dluhu, zajištění zahraničních půjček nebo snížení jejich úrokových sazeb, případně emise státních dluhopisů na zahraničních trzích.⁵⁶ Za první světové války

⁵¹ Srov. povýšení velkopřemyslníka Adalberta Kulpa (1850–1932) do šlechtického stavu za zásluhy, které prokázal jako poslanec moravského zemského sněmu a říšské rady, a za podíl na uzavření tzv. moravského vyrovnání roku 1905 [HHStA, KK, 470/1914]. Velkostatkář a bankéř Franz von Hopfen (1825–1901), který za svou podporu vlády v říšské radě během jednání let 1861–1862 získal Řád železné koruny III. třídy (1863) a následně rytířský titul, se z podnikání kvůli politice nakonec zcela stáhl. V říšské radě se později stal předsedou Poslanecké sněmovny a byl (1872) vyznamenán komandérským křížem Leopoldova řádu (1873 na jeho základě získal baronát), který byl jinak podnikatelům nedostupný. Zajímavý případ představoval Ludwig Oppenheimer (1843–1909), jenž se jako poslanec českého zemského sněmu zasloužil o zvolení říšského kancléře Beusta do liberecké obchodní komory, následně do českého zemského sněmu a poslanecké sněmovny říšské rady, za což byl roku 1867 oceněn Řádem železné koruny III. třídy (1868 rytíř). Stav sv. pánů mu byl udělen (1878) za podíl na jednání o hospodářském vyrovnání s Uhrami [HHStA, KK, 4722/1867; *tamtéž*, 3534/1878].

⁵² Řádem železné koruny III. třídy byl (1867) vyznamenán majitel listu *Fremdenblatt* Gustav Heine (1810–1886), od roku 1867 rytíř, kterému byl roku 1870 ze stejných důvodů udělen i baronát [AVA, *Inneses*, *MdI*, *Präsidium*, Nr. 4628/1870, *Kt.* 1129]. Řád železné koruny III. třídy a rytířský stav získal (1869) i Gustav Schlesinger (1833–1906), majitel novin *Pester Lloyd* [HHStA, KK, 1342/1869].

⁵³ Hardtmuth byl za zásluhy o úspěch výstavy povýšen do šlechtického stavu [HHStA, KK, 4025/1873].

⁵⁴ Velkoobchodník a agent bankovního domu Rothschild Horaz Landau (1824–1903) získal za zásluhy při jednání o podrobnostech mírové smlouvy s Itálií roku 1866 Řád železné koruny III. třídy (1867 rytířský stav), protože se mu podařilo přispět ke zvýšení odškodnění přiznaného Rakousku na 35 milionů zlatých [HHStA, KK, 3637/1866 – ve složce je omylem uveden s křestním jménem Moritz; AVA, *Adelsarchiv*, *Horaz Landau*, *Ritterstand* 1867].

⁵⁵ Za zásluhy o budování železnic získal šlechtický titul (1877) Moritz Frölich (1827–1896), podnikatel a majitel realit [HHStA, KK, 3421/1877].

⁵⁶ Bankéři Ignazi Ephrussimu (1829–1899) byl Řád železné koruny III. třídy a následně rytířský stav (1871) udělen mj. za o vývoz rakouských státních dluhopisů do zahraničí (viz též výše). Ředitel banky Creditanstalt Gustav Mauthner (1848–1902) získal roku 1884 stejný řád (a rytířský titul) za zásluhy o umoření většího dluhopisů s úrokovou sazbou 4 % zlaté renty z roku 1880 [HHStA, KK, 1590/1884. AVA, *Inneses*, *MdI* *Präsidium*, *Kt.* 1130 a 1131]. Velkostatkář a továrník Ludwig von Haber (1804–1892) byl roku 1869 povýšen do stavu sv. pánů za spolufinancování a zajištění půjček pro řadu železničních staveb v Rakousko-Uhersku a umístění rakouské státní půjčky na francouzském trhu [AVA, *Inneses*, *MdI* *Präsidium*, *Kt.* 1126/1869].

byly takto (podobně jako za válek napoleonských) odměňovány zásluhy o uzavření válečných půjček.⁵⁷

Jak z grafu ovšem jednoznačně vyplývá, většina podnikatelů získávala od poloviny 19. století šlechtický titul na základě finančních či věcných darů na dobročinné a obecně prospěšné účely. Díky tomu mohlo udělení šlechtictví připomínat vzájemně výhodný obchod, kdy jedinec *de facto* vyměnil podnikáním vydělané peníze za titul, jenž zvýšil jeho společenskou prestiž. Jak dokládají archivní materiály, šlo obvykle o interní (a veřejnosti neznámou) dohodu mezi podnikatelem a rakouskou vládou, případně vysokým úředníkem císařského dvora. Nobilitace byla někdy důsledkem jednorázového daru vyšší hodnoty, obvykleji však důsledkem dlouhodobých aktivit tohoto druhu. Z archivních materiálů jasně vyplývá, že někteří podnikatelé dokonce postupně navyšovali výši svých darů s cílem dosáhnout určité hranice, po které by mohli požádat o šlechtický titul.⁵⁸ Pokud ale byla podnikatelova dobročinnost státem oceněna jinou formou než šlechtictvím (např. řádem), bylo zapotřebí prokázat další zásluhy (vydat další finance), protože jeden a tentýž čin nemohl být oceněn dvakrát.⁵⁹ Nejobvyklejším důvodem nobilitace proto bylo kumulování několika druhů zásluh: například spojení rozvoje průmyslu a darů na dobročinnost. Konkrétní částky, které byly důvodem udělení titulů, se podařilo zjistit v 51 případech z celkových 216 nobilitací, a to jen v období let 1859 až 1918, přičemž více než 60 procent (31 osob) z tohoto počtu připadá na období po roce 1900. O některých dalších podnikatelích víme, že titul získali za finanční dary, ale jejich výše zůstává neznámá.⁶⁰

⁵⁷ Srov. udělení šlechtického titulu prezidentu Union Bank Eugenu Minkusovi (1841–1923) a řediteli Wiener Bankverein Bernhardu Popperovi (1853–1931) [HHStA, KK, 935/1915; Županič 2012, 484 a 545].

⁵⁸ Zcela jednoznačně je tento proces zdokumentován u Rudolfa Hoscheka (1855 – po 1932). Ten roku 1894 dosáhl obnovení českého rytířského stavu s predikátem „von Mühlheim“, který mu byl ovšem roku 1905 odňat, protože agent, který pro něj žádosť o nobilitaci zpracovával, si za tímto účelem vyrobil falza. Po neúspěšném pokusu získat titul prostřednictvím adopce daroval v letech 1905–1908 – zčásti sám, zčásti s bratrem Gustavem (1847–1907) – nejméně 122 500 K na dobročinné a veřejně prospěšné účely a roku 1908 mu byl udělen šlechtický titul [HHStA, KK, 2250/1908; NA, ŠA, kt. 32-33; Županič – Fiala – Koblasa 2014: 155–157]. Podrobnou evidenci svých darů ve výši 62 332 zl. vyčísil ve své žádosťi o nobilitaci Karl August Christian Schik (1836–1901), roku 1881 povýšený do šlechtického stavu [AVA, Inneres, MdI Präsidium, Kt. 1145/1881]. Velmi zajímavá je v tomto ohledu žádosť vdovy po Ludwigu rytíři von Liebig Anny (1855–1926), která usilovala o to, aby získala stav sv. pánů, jímž disponovala druhá linie rodu Liebigů. Ve své žádosťi uvedla, že na dobročinnost věnovala během let celkem 92 673,70 K. K a přiložila podrobný soupis všech donací od částek přesahujících 20 000 K po pouhé 2 K [AVA, Adelsarchiv, Anna von Liebig, Freiherrstand 1916/17; Fessen 1974: 225–234].

⁵⁹ Hermann Kuffner (1822–1905), který získal šlechtický titul (1900) za poskytnutí pozemku v hodnotě 40 000 K a dar 100 000 K na výstavbu nové budovy okresního soudu v Břeclavi, získal již roku 1881 rytířský kříž Řádu Františka Josefa za zřízení nadace pro vdovy a sirotky po důstojnících ve výši 30 000 zl. Nobilitace byla oceněním darů ve výši 58 000 zl. na zřízení nemocnice v Břeclavi (1888), 10 000 zl. (1889) nadací pro práce neschopné drobné živnostníky a dalších částek na dobročinnost [AVA, Inneres, MdI Präsidium, Kt. 2332/1900; HHStA, KK, 2132/1900]. Velkopřůmyslník Emil rytíř von Kubinzky (1843–1907) roku 1898 zřídil nadaci k podpoře nemohoucích dělníků ve výši 200 000 K, za což byl vyznamenán Řádem železné koruny III. třídy. Kromě toho prokázal mimořádné zásluhy při rozvoji průmyslu a zahraničního obchodu (mj. z funkce vicekonzula USA v monarchii) a byl též členem a funkcionářem řady odborných grémií. Za tyto zásluhy získal roku 1901 baronát [HHStA, KK, 2711/1901]. Textilní podnikatel Josef Bartoň (1838–1920) daroval při příležitosti 60. panovnického jubilea (1908), 150 000 K na zřízení sirotčince v Náchodě, za což mu byl udělen rytířský kříž Řádu Františka Josefa. Když byl o čtyři roky později (1912) povýšen do rytířského stavu, byla v odůvodnění nobilitace vyzdvížena také jeho péče o zaměstnance, činnost ve funkci starosty města Náchoda a zásluhy o rozvoj průmyslu [HHStA, KK, 794/1912].

⁶⁰ To byl případ bratrů Franze (1852–1915), Friedricha (1846–1942) a Isidora (1848–1931) Mayů, společníků cukrovarnické firmy *Gebrüder A. und H. May*. Šlechtický titul (1914) jim byl – kromě dalšího – udělen za vložení značných, byť nespécifikovaných, financí na záchranu *Nordösterreichische Bank für Industrie, Handel*

Udělení šlechtictví za poskytnutí financí je možné rozdělit do několika kategorií, a to nejen z hlediska směřování peněžních prostředků, ale také časového horizontu a kvality zásluh. Od konce 19. se například stále častěji setkáváme s nobilitacemi coby důsledkem péče o vlastní zaměstnance. V první řadě šlo o zřizování a příspěvky do úrazových a důchodových fondů, zakládání školek pro děti zaměstnanců nebo výstavbu domů s dotovaným nájemným či bydlením zdarma.⁶¹ V době, kdy stát sociální otázku téměř neřešil a kdy se sociální demokracie stávala silným hráčem na politickém jevišti, šlo z hlediska státních zájmů o mimořádně důležité kroky přispívající ke stabilitě říše [Hamannová 1999: 168–171, 183].

Dary nebylo nezbytné poskytovat jen v peněžní formě. Někteří zájemci o titul využili situace, kdy měl erár zájem o strategicky či jinak důležitou nemovitost, a *de facto* ji za šlechtictví vyměnili.⁶² Další věnovali pozemky na veřejně prospěšné budovy (nemocnice, muzea, studentské koleje apod.), nebo je vystavěli na vlastní náklady.⁶³ Vysoce ceněny byly také dary armádě, zejména podpůrným fondům pro důstojníky a jejich rodiny nebo Rakouské společnosti bílého kříže (*Österreichische Gesellschaft vom Weißen Kreuze*), která zajišťovala lékařskou a zejména lázeňskou péči o vojáky.⁶⁴ Vzácněji se setkáme i přímo

und Landwirtschaft v Brně, jejíž krach by podle c. k. ministra vnitra barona Heinolda měl vážné následky pro drobné vkladatele velké části Moravy. Heinold přitom zdůraznil, že Mayové v bance neměli vlastní finance, takže by se jich její krach přímo nedotkl [HHStA, KK, 1585/1914].

⁶¹ Humanitární činnost tohoto druhu byla hlavním důvodem udělení Řádu železné koruny II. třídy a následně baronátu (1869) bankéři Eduardu rytíři von Todesco (1814–1887), který vedle 40 000 zl. v rakouských státních dluhopisech pro židovskou nadaci ke zřízení Ústavu slepců v Hernalds daroval též 60 000 zl. ve státních dluhopisech fondu k podpoře subalterních úředníků [AVA, *Inneses, Mdl Präsidium, Kt. 1126/1869*]. Společníci firmy *Haas und Czjžek*, Hans Czjžek (1841–1925) a Georg Haas (1841–1914) byli povýšeni (1899) do šlechtického stavu mj. za to, že společně zřídili pro své zaměstnance penzijní fond se vkladem 50 000 K a každoročním příspěvkem ve výši 2000 K a darovali 20 000 K podpůrnému fondu pro své úředníky a zaměstnance. Haas navíc věnoval 80 000 K Přírodovědně-historickému muzeu ve Vídni a menší částky Červenému kříži. Na rozdíl od Czjžeka byl Haas povýšen do stavu sv. pánů (1908), ale důvod této nobilitace se nepodařilo dohledat [Haas: AVA, *Inneses, Mdl Präsidium, Kt. 3819/1899*; Czjžek: HHStA, KK, 1711/1899]. Velkopřůmyslník Adalbert rytíř von Lanna (1836–1909) získal baronát (1907) zejména proto, že věnoval 100 000 K penzijnímu fondu svých úředníků a zaměstnanců, za dar uměleckých předmětů v hodnotě 300 000 K Uměleckopřůmyslovému muzeu v Praze a též za zásluhy o rozvoj průmyslu [AVA, *Inneses, Mdl Präsidium, Kt. 2378/1907, 2379/1907*; HHStA, KK, 3041/1907]. Roku 1915 byli do rytířského stavu povýšeni velkopřůmyslníci bratři Emanuel (1868–1929) a Hugo (1872–1937) Grabové, kteří ve své firmě zřídili fond práce neschopné dělníky a úředníky a každoročně jej dotovali 50 000 K [HHStA, KK, 241/1915].

⁶² To byl případ velkoobchodníků v Terstu Julia (1823–1880) a Jacoba (1835–1901) Eisnerů, kteří darovali svou zahradu v Terstu o rozloze 2000 jiter (7,1958 m²) armádě pod podmínkou udělení šlechtictví (1874) [AVA, *Inneses, Mdl Präsidium, Kt. 1137 a 1138*].

⁶³ Velkopřůmyslník Aron Pollak (1817–1884) získal Řád železné koruny III. třídy a následně rytířský titul (1869) při příležitosti dokončení Rudolfiny, domu pro 75 nemajetných studentů techniky. V jeho případě však nebylo zjištěno, kolik peněz na stavbu obětoval [Wurzbach 1872, 71–73]. Konkrétní částky známe např. u následujících osob: Robert Fuchs (1854–1925) daroval 200 000 K na koupi pozemku pro Uměleckopřůmyslové muzeum v Praze a roku 1912 získal šlechtictví [HHStA, KK, 3099/1912]. Adolf Landsberger (1840–1914) byl do šlechtického stavu (1912) povýšen díky tomu, že věnoval 190 000 K Společnosti bílého kříže na zřízení důstojnického domu ve Františkových Lázních a 10 000 K rakouskému Slezsku [AVA, *Inneses, Mdl Präsidium, Kt. 2398/1911*; HHStA, KK, 1604/1912]. Max Mandl (1865–1942), roku 1916 povýšený do rytířského stavu, poskytl více než 1 mil. K na vybudování novostavby záložní nemocnice č. 11 ve Vídni [AVA, *Inneses, Mdl Präsidium, Kt. 2422/1916*; HHStA, KK, 1917/1916].

⁶⁴ Julius Léon (1842–1927) získal (1883) Řád železné koruny III. třídy (a pak rytířský titul) za to, že při příležitosti 35. panovnického jubilea Františka Josefa I. daroval 40 000 zl. Institutu pro důstojnické dcery v Hernalsu [HHStA, KK, 786/1883].

s poskytnutím finančních částek armádě.⁶⁵ Vzácné nebyly ale ani věcné dary v podobě potravin či výrobků z vlastních závodů.⁶⁶

Jistou návaznost na starobylé šlechtické tradice a mecenát představuje financování či spolufinancování výstavby kostelů a podpora církve. Toto jednání můžeme vysledovat u všech konfesí, zajímavé specifikum však představuje jednání některých podnikatelů židovské víry. Někteří totiž neváhali kromě židovských obcí podporovat i křesťanské církve, zejména římsko-katolickou. Jejich krok je možné interpretovat několika způsoby: buď jako extrémní případ náboženské tolerance, nebo jako kalkul chladně uvažujících počtářů, kteří předpokládali, že tímto způsobem získají sympatie církevních a státních hodnostářů na straně druhé. Vzhledem k těsnému sepjetí habsbursko-lotrinské dynastie s katolickou církví se však domnívám, že šlo o specifickou formu vyjádření loajality panovnickému domu.⁶⁷

Velmi specifický druh sponzorství, řečeno dnešními slovy, představují dary věcného charakteru, většinou uměleckých nebo přírodní sbírek. Nejstarší doklad tohoto jednání máme mezi podnikateli doložen z poloviny 80. let 19. století, kdy Felix Zwicklitz (1836–1901), společník firmy *Lindheim & Co.* ve Vídni, daroval Přírodovědně-historickému muzeu ve Vídni prehistorické sbírky v hodnotě přibližně 26 000 zlatých a následně vzácné meteority odhadované na 20 000 zlatých, které představovaly největší soubor těchto přírodnin po sbírce uložené v British Museum.⁶⁸ K podobným událostem sice nedocházelo příliš často (v letech 1880 až 1918 byly tyto dary důvodem jen necelých osmi procent

⁶⁵ Velkoobchodník Gustav Leon (1839–1898) daroval blíže neurčenou částku ve prospěch uherského honvédu, byl (1876) odměněn Řádem železné koruny III. třídy a následně požádal o rytířský titul [*HHSa, Obersthofmeisteramt, Orden der Eisernen Krone, Kt. 76/876*]. Zajímavý byl případ Julia von Morpurgo (1845–1915), od roku 1898 šlechtice, kterému byl baronát (1913) mj. udělen za finanční podporu vznikajícího rakouského letectva [*HHSa, KK, 608/1913*]. K jeho osobě viz též níže.

⁶⁶ Ignazi Eislerovi (1822–1902) bylo uděleno (1901) šlechtictví za mimořádné zásluhy o c. a k. námořnictvo. Tomu postoupil strategicky důležité pozemky na poloostrově St. Pietro v Pule, daroval 40 000 zl. na zřízení školky pro děti námořníků a (přestože byl žid) 15 000 zl. na výstavbu farního kostela v Pule. Potřebným navíc poskytoval konzervy a chléb [*HHSa, KK, 1264/1901*].

⁶⁷ Prokazatelně můžeme tento motiv vysledovat u Maxe Kahlera (1846–1919), který získal (1911) rytířský titul především za zásluhy o rozvoj rakouského bankovníctví a burzy a za aktivity v humanitární oblasti. Daroval totiž 50 000 K na stavbu církevních objektů, mj. pamětního kostela zavražděné císařovny Alžběty (*Kaiserin-Elisabeth-Gedächtniskirche*) na hoře Schneeberg v Dolních Rakousích, kostela ve Vídni a kaple sv. Václava na svém velkostatku ve Svinařích v Čechách [*HHSa, KK, 1715/1911*]. Bankéř Julius Weisenfeld (1823–1895), bavorský občan usazený v Terstu, získal již roku 1870 Řád železné koruny III. třídy a následně rytířský stav (1871) na základě prosby opata a arcibiskupa kongregace mechitaristů (arménská církev), které poskytl půjčku (!) 20 000 zl. na založení kláštera v Terstu. Podle memoranda terstského místodržitele K. Möringa (1810–1870) bylo ovšem znění této půjčky formulováno tak, že šlo z poloviny *de facto* o dar. Udělení řádu bylo podpořeno také dalšími Weisenfeldovými zásluhami o ekonomický rozvoj Terstu a dary během války roku 1866 [*AVA, Inneres, MlI Präsidium, Kt. 1130/1869; HHSa, KK, 3546/1869*]. Oba muži přitom byli členy židovské obce. Zcela mimořádný byl případ Gustava Redlicha (1852–1908), který také pocházel z židovské rodiny, ale krátce před nobilitací konvertoval ke katolictví. Roku 1902 získal prostě šlechtictví za mimořádné zásluhy o rozvoj cukrovarnictví, zlepšování pracovních podmínek svých zaměstnanců, menší finanční dary (3000 K) na dobročinnost, ale především za dar pozemku a příspěvku na stavbu kostela sv. Alžběty na svém panství Věžky (zřízeného opět na paměť zavražděné císařovny) ve výši 1 mil. K. Velkorysé dary katolické církvi způsobily rodinné firmě ekonomické problémy a roku 1905 byl Redlich donucen vzdát se práva disponovat s většinou svého majetku a předat jeho správu svým synům [*HHSa, KK, 2212/1902; AVA, Adelsarchiv, Gustav Redlich, Adelstand (Edler von Vežeg) 1902; Županič 2012: 568–569*]. Penězi na stavbu kostela přispěl také výše zmíněný terstský velkopřůmyslník Ignaz Eisler (1901 šlechtic).

⁶⁸ Za tyto dary získal Zwicklitz roku 1886 šlechtický titul [*HHSa, Obersthofmeisteramt, Akten-Hauptreihe, Kt. 1113 (Akten), Hofmuseen, 50-5-3 (Mineralogische-petrographische Abteilung). Županič 2012, 701*].

zkoumaného vzorku nobilitací), i tak je ale můžeme považovat za významné. Část těchto darů směřovala do císařských muzeí (Přírodovědně-historického a Umělecko-historického) a do císařské obrazárny, tedy institucí podléhajících úřadu nejvyššího hofmistra. Ten jako dvorský úředník nepodléhal žádné vyšší instanci, než samotnému panovníkovi a návrhy na ocenění (včetně nobilitací) proto nemusel předkládat ke schválení ministerské radě. Zjednodušeně řečeno: v případě dobrých kontaktů u dvora či alespoň mezi vedoucími zaměstnanci muzeí a galerie mohlo být schválení nobilitace touto cestou rychlejší a jistější, než pokud šly klasickou úřední cestou.

Většina ocenění za dary uměleckých a přírodních sbírek ale byla nakonec stejně prodávána na ministerské radě, mj. proto, že v řadě případů šlo jen o část zásluh, za které byl podnikatel později vyznamenán.⁶⁹ Mezi tento druh sponzorství můžeme zařadit také nákup významných pozůstalostí, na které stát neměl prostředky a jež přispěly k pozdvižení vědy, případně přímé dary na financování vědeckého výzkumu.⁷⁰

Nobilitace na základě jednorázové investice patří na rozdíl od opakovaných mezi méně časté, ale nikoli výjimečné. V takových případech však již můžeme předpokládat velmi úzkou kooperaci s úřady (ať již se státními, dvorskými či zemskými), protože tyto peníze nebývaly poskytovány na dobročinnost obecně, ale ke konkrétním účelům. Proto také většinou bezprostředně po poskytnutí daru následoval návrh na vyznamenání. Tento postup dokládá i korespondence mezi i nebo obsahy příslušných memorand s návrhy na vyznamenání.⁷¹ Setkáme se dokonce s případy, kdy podnikatel poskytnutí finančního daru udělením vyznamenání (např. šlechtictví) přímo podmínil.⁷²

⁶⁹ Textilní podnikatel, komerční rada Eduard Doctor (1858–1926) daroval císařské obrazárně významná umělecká díla v celkové hodnotě 250 000 K a velké prostředky poskytl na zlepšení životních podmínek svých zaměstnanců (výstavba domů pro dělníky a úředníky, kde bylo ubytování poskytováno zdarma či s dotovaným nájmem). Na tomto základě byl roku 1911 povýšen do rytířského stavu [AVA, Inneres, Mdi Präsidium, Kt. 2398; Županič 2012: 185–186].

⁷⁰ Horace Landau (1869–1926) daroval císařské Akademii věd 350 000 K, ze kterých byly financovány jak archeologické vykopávky v Orietu, tak odkoupení pozůstalosti významného rakouského arabisty dr. Eduarda Glasera. Roku 1912 byl za tento čin povýšen do rytířského stavu [HHStA, KK, 4140/1910; Županič 2012, 451–452]. Je přitom zajímavé, že odkoupit Glaserovu sbírku byl ochoten (již za jeho života roku 1894) za udělení šlechtického titulu Lvovský velkoobchodník, statkář a majitel realit Samuel Horowitz (1841–1924) a tento krok je také (vedle politické podpory vlády na městské, zemské i říšské úrovni a velkorysých darů židovské obci) uveden jako jeden z důvodů jeho nobilitace [HHStA, KK, 5236/1894].

⁷¹ Bankéř Gustav Epstein (1828–1879) získal Řád železné koruny III. třídy a rytířský stav (1866) díky participaci na zajištění úvěru, který zajistil splacení válečného odškodnění Prusku, a daru 100 000 zl. na dobročinné účely [HHStA, KK, 3067/1866; HHStA, Obersthofmeisteramt, Orden der Eisernen Krone. Kt. 54, Nr. 137]. Bernhard Pollack (1847–1911) byl povýšen (1907) do šlechtického stavu za vybudování a financování provozu dvou dětských pavilonů pro 100 pacientů při Nemocnici císaře Františka Josefa (*Kaiser Franz Joseph-Spital*) ve Vídni. Realizace tohoto projektu jej vyšla na 600 000 K [HHStA, KK, 1020/1907]. Felix Stiassny (1867–1938) získal stejný titul (1911) za dar pozemku a částku 200 000 K na výstavbu Domu císařovny Alžběty (*Kaiserin Elisabethheim*) ve Vídni s byty pro 60 osob [AVA, Inneres, Mdi Präsidium, Kt. 2383, 2386, 2395 a 2396; HHStA, KK, 1838/1911]. Ve Stiassného případě se dokonce v Mdi dochovala korespondence mezi státními úředníky ohledně formy státního vyznamenání, protože byl původně navržen jen na udělení rytířského kříže Řádu Františka Josefa nebo Řádu železné koruny III. třídy. Nakonec ale došlo (nepochybně s přihlédnutím k vyšší daru) k nobilitaci. Dohodu se státem můžeme předpokládat v případě Sigismunda Springera (1873–1928), který získal baronát (1913) za dar 500 000 K pro Červený kříž [HHStA, KK, 6/1913]. V jeho případě nepochybně sehrál nemalou roli při udělení nečekaně vysokého titulu snátek s Valentine Noemi (1886–1969), dcerou Alberta Salomona sv. pána von Rothschild (1844–1911). Velmi podrobně je směřování darů zachyceno i u Maxe Mandla (viz výše).

⁷² Viz výše zmíněná, ale nerealizovaná, nabídka Samuela Horowitzze z roku 1894 a též zmíněná nobilitace bratru Julia a Jacoba Eisnerů (1871). Velmi zajímavý byl případ Moritze Doctora (1862–1929). Ten poté, co jeho bratr

Obtížnou otázku však představuje vyčíslení částky, kterou bylo zapotřebí v případě zájmu o nobilitaci uhradit. Záležitost komplikuje několik faktorů. Především ne všichni podnikatelé, u kterých známe konkrétní výši darů na dobročinnost, získali šlechtický titul pouze na tomto základě. U některých se jednalo o kumulaci zásluh a vynaložená částka proto mohla být nižší, než u jiných. Velkou roli sehrával též zájem státu. Pokud si erár určitou službu přímo vyžádal, bylo možné dosáhnout nobilitace za relativně malé peníze.⁷³ Je také velmi obtížné stanovit konkrétní sumu, jež byla za získání titulu vydána, pokud byl závazek platit kontinuální,⁷⁴ nebo když byla peněžní částka doplněna darem nemovitosti s neuvedenou tržní cenou.⁷⁵

Vzorek podnikatelů nobilitovaných výlučně (či téměř výlučně) za finanční dary je bohužel pro jednoznačné závěry příliš malý. Z 51 případů, u kterých známe konkrétní částky, totiž bylo jen 28 osob nobilitováno výlučně „za peníze“. Jde tedy jen o necelých 13 procent sledovaného vzorku 216 nobilitací. Navíc se více než 71 procent tohoto počtu (20 případů) týká povýšení po roce 1898. Velmi málo tak víme o starším období, zejména o finančním pozadí udílení řádů s nobilitačním paragrafem, protože se potýkáme s fatálním nedostatkem pramenů.⁷⁶

I z tohoto nevelkého celku vyplývá několik skutečností. Je zcela nepochybné, že šlechtický titul bylo možné opravdu získat bez předchozích zásluh, a to na základě jednorázového či opakovaného finančního či věcného daru. Jeho výše závisela na řadě okolností. V případě žen bez potomků, kdy bylo jasné, že rod vymře již osobou nobilitovanou, mohla být částka nižší,⁷⁷ jinak ale vždy hovoříme o darech v hodnotě minimálně 100 000 korun (50 000 zlatých). Jen titul císařského rady vyšel zájemce na počátku 20. století na 60 000

Eduard (viz výše) získal v roce 1911 rytířský titul, zřídil v prosinci 1911 ve prospěch Rakousko-uherského pomocného spolku v Mnichově nadaci ve výši 100 000 K. Nadační listina měla vstoupit v platnost teprve poté, co by mu byl udělen šlechtický titul, který také nakonec opravdu (1. 5. 1912) získal [AVA, *Inneses, Mdl Präsidium*, Kt. 2398; HHStA, KK, 1091/1912; *Županič 2012: 183–185*].

⁷³ Viz výše případ bratrů Eisnerů, kteří nabídli svůj pozemek o rozloze 2000 jiter (7,1958 m²) armádě. Nemovitost přiléhala ke zdejší garnizonní nemocnici a vojsko o něj mělo velký zájem. Přestože byla hodnota pozemku odhadnuta jen na 6000 zl., byl Eisnerům šlechtický titul přesto udělen.

⁷⁴ Bratři Grabové dotovali fond pro práce neschopné dělníky a úředníky svých závodů ročně 50 000 K. Podobně společníci Hans Czjžek a Georg Haas společně vytvořili společně podpůrný fond pro své úředníky a zaměstnance s kapitálem 20 000 K a penzijní fond ve výši 50 000 K s každoročním příspěvkem ve výši 2000 K. Viz výše.

⁷⁵ Zmíněný Felix Stiassny daroval na výstavbu Domu císařovny Alžběty nejen 200 000 K, ale také stavební parcelu neurčené hodnoty na Blindengasse v osmém vídeňském okrese, Josefstadtu. Přesně nebyl vyčíslen ani dar Franze Czerweného (1848–1921) nobilitovaného roku 1918, který kromě zásluh o rozvoj průmyslu a exportu a sociální opatření ve prospěch vlastních dělníků, daroval roku 1916 Červenému kříži zámeček Arnfels s hospodářskými budovami a parkem v hodnotě nejméně 410 000 K na léčebnu o 120 lůžkách pro vojáky trpící tuberkulózou [AVA, *Adelsarchiv Franz Czerweny, Adelstand (Edler von Arland) 1918*].

⁷⁶ Konkrétní částky známe jen u dvou udělení Řádu železné koruny III. třídy a následně rytířského stavu (Gustav Epstein 1866 – celkem 200 000 zl.; Julius Léon 1883 – celkem 80 000 zl.) a a dvou II. třídy a baronátu (Eduard rytíř von Todesco 1869; Franz rytíř von Wertheim 1871 – oba 200 000 zl.). Specifický případ představuje udělení Řádu železné koruny III. třídy (1864) a následně povýšení do rytířského stavu (1865) bratrů Baltazziů, Spiridiona (1826–1867) a Epaminondase (1828–1887). U nich sice známe výši částky, za kterou vyznamenání získali (4000 zlatých tureckých liber na zřízení rakouské školy v Konstantinopoli), nikoli kurs turecké libry vůči rakouskému zlatému [AVA, *Adelsarchiv, Spiridion Baltazzi, Ritterstand (von Kale) 1865; tamtéž, Epaminondas Baltazzi, Ritterstand 1865*].

⁷⁷ Anna von Liebig (1855–1926) zaplatila za baronát „jen“ 92 673,70 K, což byla jinak spodní hranice placená za prosté šlechtictví (viz výše).

korun.⁷⁸ Povýšení do šlechtického stavu za dary nižší hodnoty byly naprosto výjimečné a s největší pravděpodobností stály v jejich pozadí další, dnes již neznámé okolnosti.⁷⁹

Pokud vyloučíme krajní extrémy,⁸⁰ můžeme velmi přibližně vyčíslit průměrné částky, které podnikatelé za svůj společenský vzestup obětovali. Přepočítání na dnešní měny je velmi obtížné, ale s přihlédnutím k tehdejší poměrně nízké (až do roku 1915) inflaci, víceméně fixní úrokové sazbě ve výši čtyř procent a stabilitě měny, jejíž prestiž výrazně posílilo zavedení zlatého standardu v rámci nové korunové měny z roku 1892, můžeme přibližně přepočítat „cenu“ na váhu v mincovním zlatě.⁸¹

Tabulka 3: Finance vydané podnikateli na dobročinné účely před udělením šlechtického titulu

	Průměrná „cena“ za titul	
	v rakousko-uherských korunách	v kg mincovního zlata
šlechtický stav	174 318	59,05
rytířský stav	300 000	101,63
stav sv. pánů	450 000	152,44

Zdroj: vlastní výzkum

Z tabulky 3 vyplývá, že částky, které podnikatelé za své tituly v průměru vydávali, jsou skutečně extrémně vysoké a že si jejich zaplacení mohli skutečně dovolit jen ti nejmajetnější. Jak bude ukázáno níže, šlo o částky většinou převyšující roční příjem nejbohatších obyvatel císařské metropole [Sandgruber 2013]. Někteří z podnikatelů v touze po vzestupu své možnosti dokonce přecenili a dostali se do vážných finančních komplikací.⁸² Přestože

⁷⁸ Stejným nejvyšším rozhodnutím (z 24. 6. 1912), kterým Adolf Landsberger (1840–1914) získal šlechtický titul, byl Samuel Scheinovi (1852–1937), majiteli továrny na výrobu koberců a nábytku, udělen titul císařského rady. Zatímco Landsbergerovy dary dosáhly výše 200 000 K, Schein při příležitosti císařova 60. panovníckého jubilea daroval lázeňskému domu pro důstojníky v Rohitsch-Sauerbrunn (dnes Rogaska Slatina), stavěného Jubilejní nadací císaře Františka Josefa I. (*Kaiser Franz Joseph I. Jubiläumstiftung*), kompletní inventář (nábytek, závěsy, koberce a ložní prádlo) v hodnotě 25 000 K a dalších 35 000 K v hotovosti (celkem 60 000 K). Jak vyplývá z interní korespondence ministerstva vnitra a i z Scheinových dopisů, o titul usiloval zejména mj. proto, že byl roku 1907 za urážku na veřejnosti odsouzen k pokutě ve výši 90 zl. (180 K) nebo k trestu vězení v trvání tří dnů. Rozsudek poškozoval jeho pověst podnikatele, a přestože byl již na titul císařského rady dříve navržen, nebyl mu pro jeho prohřešek udělen [AVA, *Inneses, MěI Präsidium, Kt. 2398/1911*].

⁷⁹ Ze sledovaného celku jde o dvě osoby. První byl Hans Czjžek (1841–1914), který se svým společníkem Georgem Haasem společně zřídil pro zaměstnance již zmíněný penzijní a podpůrný fond v celkové výši 70 000 K a s ročním příspěvkem 1000 K. Nelze však vyloučit, že většinu této částky uhradil on sám, protože jeho společník Haas navíc daroval 80 000 K Přírodovědně-historickému muzeu ve Vídni. Možné je ale i to, že Czjžek státu poskytl ještě další služby, jejichž podobu a rozsah neznáme [HHSStA, KK, 1711/1899].

⁸⁰ Nejnižší částku za prosté šlechtictví zaplatil Hans Czjžek (35 000 K), nejvyšší Bernhard Pollack (600 000 K). Za rytířský titul nejvíce peněz (1 mil. K) vydal Max Mandl a za baronát nejméně (92 673,70 K) Anna von Liebig. Jinak se částky za rytířský stav a baronát pohybují přibližně ve stejné rovině (průměr uveden níže).

⁸¹ Rakousko-Uhersko užívalo pro ražbu svých zlatých mincí po zavedení korunové měny (1892) tzv. mincovní zlato o ryzosti 900/1000 (21,6 karátů). Největší mince, stokoruna, obsahovala 33,8753 g zlata. Částky v penězích jsou zaokrouhleny na celé koruny.

⁸² To byl případ moravského cukrovarníka Adolfa Kürschnera (1844–1915), jehož firma na přelomu 19. a 20. století patřila mezi nejúspěšnější v monarchii. Roku 1908 byl z blíže neznámých důvodů povýšen do rakouského šlechtického stavu, což ale jeho ctížádost neuspokojilo. Údajně usiloval o rakouský stav svobodných pánů, za který byl ochoten prostředníkovi zaplatit 1 mil. K. Později ale přijal uherské občanství a dohodl se s uherskou vládou premiéra Khuen-Héderváryho na daru 800 000 K na dobročinné účely. I tento plán se nakonec změnil,

z tabulky vyplývá, že mezi „cenou“ jednotlivých titulů byly značné rozdíly, nevládla mezi velikostí daru a uděleným titulem není vždy přímá úměra. Zejména v případě nižší šlechty (prostých šlechticů a rytířů) se jedná o střední hodnotu, jež vznikla vyloučením extrémních částek. Průměrná suma placená za udělení prostého šlechtictví sice činila necelých 175 000 korun, ale osm ze 17 jedinců nobilitovaných tímto způsobem zaplatilo více: pět po 200 000, dva přes 300 000 a jeden dokonce plných 600 000 korun.⁸³ Podobně vyhlížela situace u rytířského stavu, kde jeden z donátorů zaplatil o 700 000 K více, než činil průměr.⁸⁴

Velkorysosti se samozřejmě meze nekladly, zároveň je však málo pravděpodobné, že by donátoři byli tak skromní a spokojili s nižším titulem, pokud mohli získat vyšší. Pravděpodobnější proto je, že si podnikatel byl schopen nobilitaci určitým způsobem vyjednat, ale méně již byl schopen ovlivnit, jaký titul získá. Podobně jako u úředníků i zde byla zásadní pozice na společenském žebříčku a od ní se odvíjející faktory: kontakty na nejvyšších místech, příbuzenské vazby ke šlechtě a nobilitace příbuzných.⁸⁵

Výše majetku proto při udělení šlechtictví nehrála prvořadou úlohu. To ostatně ukazuje i následující tabulka zachycující k roku 1910 roční příjmy ve Vídni usazených podnikatelů nobilitovaných v letech 1907 až 1914.⁸⁶ Údaje byly dohledány u celkem 16 osob, ze kterých bylo devět povýšeno do šlechtického, čtyři do rytířského a tři do stavu svobodných pánů. Rozdíly v příjmech mezi nimi jsou sice nemalé, rozhodně však nekorespondují s udělenými tituly.

Tabulka 4: Příjmy vídeňských podnikatelů nobilitovaných v letech 1907 až 1917 k roku 1910

Jméno	Datum nobilitace (listiny)	Udělený stav ⁸⁷	Predikát	Výše ročního příjmu v K (1910)
Krones, Anton (1848–1912)	1911, 21. 12. (1912, 2. 1.)	Š	šlechtic von Lichtenhausen	112 809
Stiassny, Felix (1867–1938)	1911, 9. 6. (1911, 28. 7.)	Š	šlechtic von Elzhaim	116 323
Fröhlich, Arnold (1839–1924)	1914, 19. 3. (1914, 4. 5.)	Š	šlechtic von Fanyon	121 354

protože Adolf vyjednal přímo s uherským ministerským předsedou příspěvek do pokladny nově vytvořené uherské Národní strany práce, který byl nižší, než původně uvažovaný dar na dobročinné účely. Po zisku baronátu (1910) se Kürschner dostal do finančních problémů a roku 1913 jeho firmu *Kürschner & Co.* převzaly banky *Creditanstalt a Länderbank*, jež ji transformovaly ve *Středomoravskou akciovou společnost cukrovarnickou*. Podle tisku měl být důvodem úpadku právě Kürschnerův rozmařilý životní styl [*Pester Lloyd*, 18. 3. 1913 (*Abendblatt*), s. 2; *Gaugusch 2011: 1609–1613*].

⁸³ Bernhard Pollack (1847–1911) nobilitovaný roku 1907.

⁸⁴ Max Mandl (viz výše) zaplatil za udělení rytířského titulu (1916) více než 1 mil. K.

⁸⁵ U Heinricha Keila (1856–1914), od 1908 šlechtice, bylo zdůrazněno, že je příbuzným roku 1855 nobilitovaného polního podmaršálka Heinricha rytíře von Keil [*HHSStA, KK, 1718/1908*]. Když byli do šlechtického stavu (1913) povýšeni jeho bratři Eduard (1854–1926) a Viktor (1860–1923), byla naopak v memorandu zmíněna Heinrichova nobilitace a skutečnost, že se jedna Viktorova dcera provdala za barona Rokitanského [*HHSStA, KK, 856/1913*].

⁸⁶ Údaje o příjmech k roku 1910 uvádí *Sandgruber 2013, 306–469*. Vycházíme přitom z předpokladu, že příjmy těchto osob byly v uvedeném období s malými odchylkami konstantní.

⁸⁷ Š = šlechtický, R = rytířský, SP = stav sv. pánů.

Krassny, Maxime (1858–1936)	1911, 6. 1. (1911, 14. 2.)	Š	šlechtic von Krassien	138 150
Doctor, Moritz (1862–1929)	1912, 1. 5. (1912, 8. 6.)	Š	šlechtic von Hohenlangen	159 824
Neumann, Adolf (1847–1922)	1913, 27. 2. (1913, 23. 4.)	Š	šlechtic von Ditterswaldt	191 445
Benda, Gustav (1846–1932)	1911, 12. 7. (1911, 7. 12.)	Š	šlechtic von	256 986
Pollack, Bernhard (1847–1911)	1907, 5. 4. (1907, 29. 4.)	Š	šlechtic von Parnau	499 637
Redlich, Theodor (1850–1922)	1911, 7. 5. (1911, 20. 7.)	Š	šlechtic von	619 974
Doctor, Eduard (1858–1926)	1911, 21. 11. (1911, 5. 12.)	R	–	288 067
Suess, Friedrich (1864–1938)	1908, 6. 11 (1909), 6. 5.	R	Hellrat	119 500
Landau, Horace (1869–1926)	1910, 27. 12. (1911, 18. 3.)	R	–	411 300
Morawitz, Karl (1846–1914)	1913, 2. 11. (1914, 25. 2.)	R	–	1 138 211
Fould, Eugène (1876–1929)	1908, 18. 3. (1908, 3. 4.)	SP	–	152 326
Springer, Sigismund (1873–1928)	1913, 3. 1. (1913, 8. 2.)	SP	–	243 535
Wertheim, Franz ml. šlechtic von (1865–1925)	1913, 12. 7. (1913, 5. 9.)	SP	–	262 712

Zdroj: [Sandgruber 2013]

Zvlášť zajímavé jsou relativně nízké příjmy tří nově povýšených baronů. Ani jeden nepatřil po této stránce příjmů mezi top elitu – Fould stál mezi 929 nejbohatšími obyvateli Vídně na 487, Springer na 239 a Wertheim na 203 místě [Sandgruber 2013: 341, 444, 460]. Jenže na Foulda byl stav svobodných pánů přenesen z jeho tchána barona Gustava von Springer (1842–1920), čtvrtého nejbohatšího muže Vídně,⁸⁸ protože byl manželem jeho jediné dcery Marie Cäcilie (1886–1978). Springer se stal baronem hlavně díky tomu, že se stal zetěm Alberta Salomona svobodného pána von Rothschild (1844–1911).⁸⁹ Specifický byl pak případ Franze Wertheima (1865–1925), který byl jako nemanželský syn a univerzální dědic jednoho z předních rakouských průmyslníků barona Franze von Wertheim

⁸⁸ Roku 1910 udával příjem ve výši 4 123 906 K. Tamtéž, s. 444. Jeho žádost a přenesení titulu in: *HHStA, KK, 849/1908; AVA, Adelsarchiv, Springer, Adelsakt 1868–1908.*

⁸⁹ Vzhledem k jeho ročním příjmům je možné, že na jednorázový dar ve výši 500 000 K pro Červený kříž, na jehož základě titul získal, použil i rothschildovské finance [HHStA, KK, 6/1913].

(1818–1883), po otcově smrti povýšen do nejprve do šlechtického stavu a později i mezi svobodné pány.⁹⁰

Vynikající společenské kontakty jsou ostatně společně všem novým baronům z řad podnikatelů, kteří svůj titul získali po zrušení nobilitačních paragrafů roku 1884. V deseti případech, které v našem vzorku 216 nobilitací najdeme, byli jen dva muži (Fould a Springer) povýšeni do stavu svobodných pánů rovnou. Čtyři jedinci⁹¹ pocházeli z dříve nobilitovaných rodů a čtyři byli povýšeni nejdřív na šlechtice a pak na barony. Všichni z této druhé čtveřice ale měli blízké příbuzné z řad vyšší šlechty – a to buď mezi předky a příbuznými,⁹² nebo mezi partnery svých dětí.⁹³

*

Udílení šlechtictví za peníze či věcné dary můžeme s určitou nadsázkou označit za odpustky moderní doby. Podnikatel však neusiloval o spásu své duše, ale o sociální vze-
stup, a neplatil církvi, ale státu, jenž na tomto základě „odpustil“ jinak vyžadovanou dlouholetou a bezúhonnou činnost v jeho službách. Dary od podnikatelů plynuly do celé řady odvětví, které Rakousko nebylo jinak schopno financovat: na sociální účely, vytváření penzijních a úrazových fondů pro zaměstnance, koupě uměleckých a přírodovědných sbírek a důležitých pozůstalostí či na záchranu krachujících bank a záložen. Z hlediska státních zájmů šlo o logický krok, který vedl k úspoře rozpočtových zdrojů, hrál roli při snižování sociálního napětí a mohl mít i kladné politické důsledky.

Jak ukazuje udělení knížecího stavu Karlu Josephu hraběti von Palm-Gundelfingen⁹⁴ (1749–1814) z roku 1783, můžeme nobilitace tohoto typu vzácně doložit již ve starší době. Nikoli ovšem v takové míře, jako ve druhé polovině 19. století. V této době navíc byla společnost zásadně odlišná, a přestože udílení šlechtictví nadále zůstávalo výsadou panovníka, dostávalo se stále více do centra pozornosti veřejného mínění. Zachování této instituce coby reliktu feudalismu totiž nekonvenovalo s názorem velké části populace podunajské monarchie, jak ostatně ukázalo i jednání Kroměřížského sněmu.⁹⁵

⁹⁰ Narodil se jako Franz Gunst a jméno Wertheim přijal až po smrti svého biologického otce. Šlechtický titul získal roku 1886, baronát roku 1913 [AVA, *Inneses, MdI, Präsidium, Kt. 1156/1886; AVA, Adelsarchiv, Franz Wertheim, Adelsakt 1886–1913*].

⁹¹ Včetně manžela jediné nobilitované ženy: Anny von Liebig (sv. paní 1916).

⁹² Otec Franze Wertheima byl baron (viz výše). Julius Morpurgo (1845–1915) sice mezi přímými předky šlechtice neměl, zato však rodina Parente, ze které pocházela jeho matka, byla nobilitována hned ve dvou liniích (baronské a šlechtické). Morpurgo (1898 šlechtic, 1913 sv. pán) měl ve srovnání s ostatními další přednosti. Přestože byl rakouským občanem, žil trvale v Paříži, kde prokazoval monarchii významné služby. Patřil také mezi přední sponzory vznikajícího rakouského letectva [AVA, *Inneses, MdI, Kt. 2386/1908, HHStA, KK, 608/1913*].

⁹³ Při udělení baronátu (1911) Leopoldu Alexanderovi Hauptovi von Buchenrode (1827–1904) byla zdůrazněna skutečnost, že na jednoho z jeho synů byl roku 1888 přenesen uherský baronát jeho tchána Augusta Stummera de Tavarnok, a druhý se oženil s baronkou von Phull [HHStA, KK, 758/1901; AVA, *Adelsarchiv, Leopold Haupt, Adelsstand (Edler von Buchenrode) 1875; tamtéž, Leopold Alexander Haupt Edler von Buchenrode, Freiherrnstand 1901*]. Pouze humanitární zásluhy jsou při udělení baronátu (1918) zmíněny jen u Leopolda Pollacka von Parnegg, přestože i jeho děti měli partnery mezi vyšší šlechtou [AVA, *Inneses, MdI, Kt. 2441/1918; HHStA, KK, 1170/1918*].

⁹⁴ Karl Joseph hrabě von Palm-Gundelfingen byl do říšského knížecího stavu povýšen za dar celkem 740 000 zl. konvenční měny na humanitární účely [Klein 1987: 181–182].

⁹⁵ Ústavní výbor nakonec paragraf o zrušení šlechtických titulů nepřijal většinou pouhého jediného hlasu [Teska 2007, 30–31].

Přestože právo udílet a užívat šlechtictví zůstalo i po roce 1848 zachováno, diskuse o oprávněnosti jeho existence neustala. Poměrně dlouhou dobu byly kritizovány zejména řády s nobilitačním paragrafem, kdy po udělení vznikal nárok na šlechtický titul – tedy dvojí odměňování týchž zásluh. Po zrušení tohoto předpisu roku 1884 byl napadán zejména dědičný charakter nobilitací, který z ocenění jednotlivce činil výsadu i pro následující generace. V souvislosti se zásadní proměnou společnosti ve druhé polovině 19. století měl totiž šlechtický titul u mnoha osob výrazně menší respekt, než vlastní píli dosažené (a nedědičné) společenské postavení.⁹⁶

Napadána tedy byla především forma šlechtictví, nikoli důvody jeho udílení. Zejména u důstojníků, ale také u úředníků byla nobilitace často chápána jako ocenění náročné, nepřilíh skvěle placené a obvykle celoživotní služby. U podnikatelů ale byla situace odlišná. Protože jejich pracovní činnost nebyla většinou šlechtickými tituly oceňována, museli získat zásluhy jiného charakteru. To nebylo zrovna lehké. Pokud se pustili do politických aktivit, vystavovali se riziku kritiky za přílišnou úslužnost státní moci, což byl ale případ všech osob spojených s tímto odvětvím veřejného života.⁹⁷ Ovšem mnohem vážnější situace nastala ve chvíli, kdy titul získali za peníze. Takový postup nebyl veřejností (a to nejen v Rakousku) chápán jako pomoc státu, ale jako obyčejný obchod, který hodnotu šlechtictví degradoval. Situaci v řadě případů zhoršovala i arogance některých zbohatlíků, kteří svůj majetek vystavovali ostentativně na odív a kteří dávali najevo, že si za své peníze mohou koupit nejen zámky a velkostatky, ale také postavení a tituly. Vzhledem k velkorysosti při udílení šlechtictví byl sice takový postup v Rakousku tolerován více, než například v Prusku, kde se podobné obchody staly předmětem ostré kritiky řady žurnalistů [Županič – Fiala 2017: 132–135, 168–175], ale i zde vedly k vážnému poklesu instituce šlechtictví a nepochybně přispěly k jeho zrušení po rozpadu monarchie roku 1918.

Poděkování

Tato studie vznikla v rámci grantu Grantové agentury České republiky č. 18-00386S.

Bibliografie

Nevydané prameny

Bayrisches Hauptstaatsarchiv, Adelsmatrikel – v textu: *BayHStA, Adelsmatrikel*.

Geheimes Staatsarchiv Preußischer Kulturbesitz, I. HA Rep. 176 Heroldsamt – v textu *GStA, Heroldsamt*.

Magyar Nemzeti Levéltár, K 20 – Király Személye Körüli Minisztérium Levéltára – Elnöki iratok, K 20 – v textu: *MNL, K 20*.

Národní archiv, Ministerstvo vnitra Vídeň, Šlechtický archiv – v textu: *NA, ŠA*.

⁹⁶ Známý je výrok Rudolfa Siegharta (1866–1934), šedé eminence rakouských vlád přelomu 19. a 20. století a od roku 1910 šéf banky Bodencreditanstalt, který prohlásil, že se „cítí lépe jako mistr sekčního šéfa, než jako nově upečený baron“ [cit. dle: *Sieghart 1932: 127*].

⁹⁷ Když byl např. vůdce moravských Čechů Alois Pražák (1820–1901), který ve vládě Eduarda Taaffeho zastával úřad ministra spravedlnosti a českého ministra-krajana, povýšen do stavu svobodných pánů, prohlásil tehdejší poslanec českého zemského sněmu a později profesor českých dějin na pražské univerzitě Josef Kalousek (1838–1915), že „na něj hledí jako na panu po pádu“ [cit. dle *Heidler 1926: 537*]. František Ladislav Rieger (1818–1901) se dokonce po podání žádosti o udělení baronátu roku 1897 dostal do ostrého sporu se svými dětmi, které tento krok odmítaly [Novotný 2014].

- Österreichisches Staatsarchiv, Allgemeines Verwaltungsarchiv, Adelsarchiv (1500 ca – 1918 ca), Hofkadel-sakten (1600–1918), Akten – v textu: *AVA, Adelsarchiv*.
- Österreichisches Staatsarchiv, Allgemeines Verwaltungsarchiv, Inneres (1550 ca – 1918), Ministerium des Innern (1848–1918), Präsidium (1848–1918), Akten – v textu: *AVA, Inneres, MdI, Präsidium*.
- Österreichisches Staatsarchiv, Allgemeines Verwaltungsarchiv, Inneres (1550 ca – 1918), Ministerratspräsidium (1860–1918), Ministerratspräsidium, Akten – v textu: *AVA, Ministerratspräsidium*.
- Österreichisches Staatsarchiv, Haus-, Hof- und Staatsarchiv, Hofarchive, Privat- und Familienfonde, Obersthofmeisteramt (13. Jh. – 1921), Obersthofmeisteramt (1650–1921), Akten-Hauptreihe – v textu: *HHStA, Obersthofmeisteramt, Akten-Hauptreihe*.
- Österreichisches Staatsarchiv, Haus-, Hof- und Staatsarchiv, Hofarchive, Privat- und Familienfonde, Obersthofmeisteramt (13. Jh. – 1921), Obersthofmeisteramt (1650–1921), Orden der Eisernen Krone (1816–1918), Akten – v textu: *HHStA, Obersthofmeisteramt, Orden der Eisernen Krone*.
- Österreichisches Staatsarchiv, Haus-, Hof- und Staatsarchiv, Kabinettsarchiv (1523–1918), Kabinettskanzlei (1683–1918), Kabinettskanzlei Vorträge (1848–1918), Akten – v textu: *HHStA, KK*.

Vydané prameny

Die Ergebnisse der Volkszählung vom 31. December 1880 [1884], Wien, Heft 3.

Volkszählung vom 31. Dezember 1910 [1917], Wien, Heft 1.

Tisk

Neues Wiener Tagblatt

Pester Lloyd

Literatura

- Arnbom, Marie-Therese [2002]. *Friedmann, Gutmann, Lieben, Mandl und Strakosch: fünf Familienporträts aus Wien vor 1938*. Wien – Köln – Weimar: Böhlau Wien.
- Berghoff, Hartmut [1994]. Aristokratisierung des Bürgertums? Zur Sozialgeschichte der Nobilitierungen von Unternehmern in Preußen und Großbritannien 1870 bis 1918. *Vierteljahrschrift für Sozial- und Wirtschaftsgeschichte* 81: 178–204.
- Binder-Krieglstein, Reinhard [2000]. *Österreichisches Adelsrecht. Von der Ausgestaltung des Adelsrechts der cisleithanischen Reichshälfte bis zum Adelsaufhebungsgesetz der Republik unter besonderer Berücksichtigung des adeligen Namensrechts*. Frankfurt am Main: Peter Lang.
- Brňovják, Jiří [2015]. *Šlechticem z moci úřední. Udělování šlechtických titulů v českých zemích (1705–1780)*. Ostrava: Ostravská univerzita.
- Drewes, Kai [2013]. *Jüdischer Adel. Nobilitierungen von Juden im Europa des 19. Jahrhunderts*. New York – Frankfurt am Main: Campus Verlag.
- Engel-Janosi, Friedrich [1974]. *... aber ein stolzer Bürger. Erinnerungen aus einer verlorenen Generation*. Graz: Verlag Styria.
- Ernst, Marcus D. [2001]. *Der bayerische Adel und das moderne Bayern. Die Gesetzgebung und Debatte über die persönlichen Privilegien des in Bayern immatrikulierten Adels (1808–1818)*. Inaugural-Dissertation, Universität Passau.
- Feigl, Helmuth [1991]. Die Stellung des Adels nach 1848 im Spiegel der Gesetzgebung. In: Feigl, Helmuth – Rosner, Willibald (ed.). *Adel im Wandel. Vorträge und Diskussionen des elften Symposiums des Niederösterreichischen Instituts für Landeskunde Horn, 2.–5. Juli 1990*. Wien, s. 117–135.
- Fessen [1974]. *Alfred, Der österreichische Wirtschaftsadel von 1909–1918*. Dissertation zur Erlangung des Doktorgrades an der philosophischen Fakultät der Universität Wien, Wien.
- Frank-Döfering, Peter [1989]. *Adelslexikon des Österreichischen Kaisertums 1804–1918*. Wien – Freiburg – Basel: Herder.
- Gaugusch, Georg [2011]. *Wer einmal war. Das jüdische Grossbürgertum Wiens 1800–1938, A–K*. Wien: Amalthea.
- Gaugusch, Georg [2015]. Der jüdische Hausbesitz in der Wiener Innenstadt und der Ringstraßenzone bis 1885. In: Kohlbauer-Fritz, Gabriele (ed.). *Ringstrasse. Ein jüdischer Boulevard*. Wien, s. 89–134.
- Gaugusch, Georg [2016]. *Wer einmal war. Das jüdische Grossbürgertum Wiens 1800–1938, L–R*. Wien: Amalthea.

- Gaugusch, Georg [2019]. Die kaiserliche Entschließung vom 18. Juli 1884. In: Pangerl, Irmgard – Röhnsner, Zdislava (ed.). *Zwischen Archiv und Heraldik. Festschrift für Michael Göbl zum 65. Geburtstag*. Wien: Heraldisch-Genealogische Gesellschaft Adler, s. 79–89.
- Göbl, Michael [1983–1985]. Die Wappenverleihung an Arthur Krupp im Jahre 1907 und der Versuch einer Neueinführung von bürgerlichen Wappenbriefen. *Adler. Zeitschrift für Genealogie und Heraldik* 13 (XXVII.), Bd. 1983–1985: 3–4.
- Godsey, William D. [2017]. Adelige Intoleranz. Die antijüdische Aufnahmeordnung des niederösterreichischen Ritterstandes aus dem Jahr 1808. In: Keller, Katrin – Maťa, Petr – Scheutz, Martin (ed.). *Adel und Religion in der frühneuzeitlichen Habsburgermonarchie*. Wien: Böhlau, s. 321–337.
- Granichstaedten-Czerva, Rudolf [1954]. Geadelte Frauen. *Monatsblatt Adler. Zeitschrift für Genealogie und Heraldik* 8: 104–106.
- Hájek, Jan – Matoušek, Václav [2019]. Ringhofferové v kontextu obecného fenoménu rekreačních („venkovských“) aktivit buržoazních elit v 19. a na počátku 20. století). In: Hlavačka, Milan – Hořejš, Miloš. *Fenomén Ringhoffer. Rodina, podnikání, politika*. Praha: Národní technické muzeum.
- Hamannová, Brigitte [1999]. *Hitlerova Vídeň. Diktátorka učednická léta*. Praha: Prostor.
- Heidler, Jan (ed.) [1926]. *Príspevky k listári Dra Frant. Lad. Riegra, díl II*. Praha: Historický archiv České Akademie.
- Hertz-Eichenrode, Dieter [2006]. Wilheminscher Neuadel? Zur Praxis der Adelsverleihung in Preußen vor 1914. *Historische Zeitschrift* 282 (3): 645–679.
- Jäger-Sunstenau, Hanns [1963]. Statistik der Nobilitierungen in Österreich 1701–1918. In: *Österreichisches Familienarchiv, Bd. 1*. Neustadt an der Aisch: Degener-Verlag, s. 3–16.
- Kerschbaumer, Arno [2017]. *Nobilitierungen unter der Regentschaft Kaiser Franz Josef I. / I. Ferenc József király (1914–1916)*. Graz.
- Kerschbaumer, Arno [2017]. *Nobilitierungen unter der Regentschaft Kaiser Karl I. / IV. Károly király (1916–1921)*. Graz: Arno Kerschbaumer.
- Klein, Thomas [1987]. Die Erhebungen in den weltlichen Reichsfürstenstand 1550–1806. In: Walter Heinemeyer (ed.). *Vom Reichsfürstenstande, Köln-Ulm: Selbstverlag des Gesamtvereins der Deutschen Geschichts- und Altertumsvereine*, s. 137–192.
- Komanovits, Renate [1974]. *Der Wirtschaftsadel unter Kaiser Franz II. (I.) in der Zeit von 1792 bis 1815*. Dissertation zur Erlangung des Doktorgrades an der philosophischen Fakultät der Universität Wien, Wien.
- Konecny, Elvira [1986]. *Die Familie Dumba und ihre Bedeutung für Wien und Österreich*. Dissertation zur Erlangung des Doktorgrades der Philosophie an der geisteswissenschaftlichen Fakultät der Universität Wien, Wien.
- Kučera, Rudolf [2012]. *Staat, Adel und Elitenwandel. Die Adelsverleihungen in Schlesien und Böhmen 1806–1871 im Vergleich*. Göttingen – Bristol, CT, USA: Vandenhoeck & Ruprecht.
- Laich, Mario [1993]. *Altösterreichische Ehrungen – Auszeichnungen des Bundes. Vergleiche und Betrachtungen. Ein Beitrag zur Rechts- und Kulturgeschichte*. Innsbruck – Wien: Tyrolia-Verlag.
- Matějček, Jiří [1994]. *K metodice výzkumu sociální skupiny podnikatelů. Podnikatel v systému sociální stratifikace*. In: Myška, Milan (ed.). *Podnikatelstvo jako předmět historického výzkumu* (Protokoly kolokvií, konaných ve dnech 2.–3. prosince 1992 a 9.–10. prosince 1993 v Ostravě). Ostrava: Filozofická fakulta Ostravské univerzity.
- Mayrhofer, Ernst – Pace, Anton Graf [1901]. *Handbuch für den politischen Verwaltungsdienst der im Reichsrate vertretenen Königreiche und Länder mit besonderer Berücksichtigung der diesen Ländern gemeinsamen Gesetze und Verordnungen*, 5. Wien, s. 114–168.
- Megner, Karl [1974]. *Zisleithanische Adels- und Ritterstandserwerber 1868–1884*. Hausarbeit am Institut für österreichische Geschichtsforschung, Wien.
- Megner, Karl [1985]. *Beamte. Wirtschafts- und sozialgeschichtliche Aspekte des k. k. Beamtentums*. Wien: Verlag der Osterreichischen Akademie der Wissenschaften.
- Myška, Milan [2002]. „Nová šlechta“ z řad peněžníků, obchodníků a průmyslníků v českých zemích v 19. století. (Poznámky – problémy – perspektivy výzkumu). In: *Pocta Janu Janákovi*. Brno: Maticе moravská, s. 355–361.
- Novotný, Robert R. [2014]. Nobilitace Františka Ladislava Riegera. In: Županič, Jan – Fiala, Michal – Koblasa, Pavel (ed.). *Šlechtický archiv c. k. ministerstva vnitra – Erbovní listiny Národního archivu*,

- Státního oblastního archivu v Praze, Archivu hlavního města Prahy (dodatky), Archivu Národního muzea (dodatky)*. Praha: Agentura Pankrác, s. 66–81.
- Popelka, Petr [2011]. *Zrod moderního podnikatelstva. Bratři Kleinové a podnikatelé v českých zemích a Rakouském císařství v éře kapitalistické industrializace*. Ostrava: Filozofická fakulta Ostravské univerzity v Ostravě.
- Pouzar, Vladimír [2006]. Rok 1848 – přelom v udělování rakouských záslužných řádů. In. *Heraldická ročenka 2006*. Praha: Heraldická společnost, s. 149–162.
- Putz, Franz [1975]. *Die österreichische Wirtschaftsaristokratie von 1815–1859*, Dissertation zur Erlangung des Doktorgrades an der philosophischen Fakultät der Universität Wien, Wien.
- Sandgruber, Roman [2013]. *Traumzeit für Millionäre: Die 929 reichsten Wienerinnen und Wiener im Jahr 1910*. Wien – Graz – Klagenfurt: Styria Premium.
- Schumann, Dirk [1992]. Wirtschaftsbürgertum in Deutschland: segmentiert und staatsnah. Bemerkungen zu den Erträgen, Problemen und Perspektiven der neueren deutschen Unternehmensgeschichte. *Österreichische Zeitschrift für Geschichtswissenschaft* 3 (3): 375–384.
- Sieghart, Rudolf [1932]. *Die letzten Jahrzehnte einer Grossmacht. Menschen, Völker, Probleme des Habsburger-Reichs*. Berlin: Verlag Ullstein.
- Smutný, Bohumír [1998]. *Loscani a Chamaré o východočeském plátenictví: studie o hospodářské politice habsburské monarchie mezi slezskými válkami a válkou sedmiletou a edice korespondence z let 1754–1757*. Zámorsk: Státní oblastní archiv Zámorsk.
- Stein, Hans Konrad [1982]. *Der preußische Geldadel des 19. Jahrhunderts. Untersuchungen zur Nobilitierungspolitik der preussischen Regierung und zur Anpassung der oberen Schichten des Bürgertums an den Adel*, Disertation an der Universität Hamburg, Hamburg.
- Stögmüller, Hans [2010]. *Josef Werndl und die Waffenfabrik in Steyr*. Steyr: Verlag Ennsthaler.
- Teska, Vojtěch [2007]. *Kroměřížský sněm a tzv. kroměřížská ústava*, Diplomová práce, Univerzita Karlova v Praze, Právnická fakulta, Praha.
- Wehler, Hans-Ulrich [1995]. *Deutsche Gesellschaftsgeschichte, Band 3: Von der „Deutschen Doppelrevolution“ bis zum Beginn des Ersten Weltkrieges 1849–1914*. München: C. H. Beck.
- Weimarer historisch-genealoges Taschenbuch des gesamten Adels jehüäidischen Ursprungs [1912]. Weimar: Kyffhäuser-Verlag.
- Witting, Johann Baptist [1898]. Statistik der Standeserhöhungen während der Regierung Seiner Majestät des Kaisers Franz Josef I. In. *Festschrift zum fünfzigjährigen Regieruns-Jubiläum (1848–1898) Seiner kaiserlichen und königlichen apostolischen Majestät Franz Josef I.* (Hrsg. von Historischen Vereinen Wiens im Selbstverlage des Vereines für Landeskunde von Niederösterreich), Wien, s. 59–91.
- Wrede, Alphons Freiherr von [1898]. *Geschichte der k. und k. Wehrmacht: die Regimenter, Corps, Branchen und Anstalten von 1618 bis Ende des XIX. Jahrhunderts*, I. Wien.
- Wunder, Berndt [1981]. Der württembergische Personaladel (1806–1913). *Zeitschrift für württembergische Landesgeschichte* 40: 494–518.
- Wurzbach, Constant von [1872]. *Biographisches Lexicon des Kaiserthum Österreich, Bd. 23*. Wien: Verlag der Universitäts-Buchdruckerei von L. C. Zamarski.
- Zářícký, Aleš [2004]. *Ve stínu těžních věží. Historie dobývání kamenného uhlí v petřvaldské dílci pánvi od počátku prospektorské činnosti do roku 1906*. Ostrava: Ostravská univerzita.
- Županič, Jan – Fiala, Michal – Koblasa, Pavel (ed.) [2014]. *Šlechtický archiv c. k. ministerstva vnitra – Erbovní listiny Národního archivu, Státního oblastního archivu v Praze, Archivu hlavního města Prahy (dodatky), Archivu Národního muzea (dodatky)*. Praha: Agentura Pankrác.
- Županič, Jan – Fiala, Michal [2017]. *Nobilitas Iudaeorum. Židovská šlechta střední Evropy v komparativní perspektivě*. Praha: Agentura Pankrác.
- Županič, Jan [2006]. *Nová šlechta Rakouského císařství*. Praha: Agentura Pankrác.
- Županič, Jan [2008]. Nobilitace spojené se světovou výstavou roku 1873. In. Brňovják, Jiří – Zářícký, Aleš (ed.). *Šlechtic podnikatelem, podnikatel šlechticem*. Ostrava: Ostravská univerzita v Ostravě, s. 261–286.
- Županič, Jan [2009]. Nobilitace žen v Rakouském císařství. In. Ambrožová, Hana a kol. *Historik na Moravě*. Brno: Matice Moravská.
- Županič, Jan [2011]. Karlovská šlechta. Rakouské a uherské nobilitace ve světle materiálů kabinetní kanceláře Karla I. (IV.). In. *Sborník archivních prací LXI* (1): 3–114.

- Županič, Jan [2012]. *Židovská šlechta podunajské monarchie. Mezi Davidovou hvězdou křížem*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny.
- Županič, Jan [2015]. Proměna nobilitační politiky podunajské monarchie po roce 1848. *Český časopis historický* 117 (3/2019): 535–585.
- Županič, Jan [2017]. Poslední rytíři monarchie. In. Kykal, Tomáš – Láník, Jaroslav a kol., *Léta do pole okovaná*, sv. II, 1915 – *Noví nepřátelé, nové výzvy*. Praha: Ministerstvo obrany České republiky – VHÚ Praha, s. 133–145.
- Županič, Jan [2019a]. Nobilitierungspolitik der letzten Habsburger. Der neue Adel im Zeitalter Franz Josephs und Karls. *Vierteljahrschrift für Sozial- und Wirtschaftsgeschichte*, 106 (4): 473–518.
- Županič, Jan [2019b]. Proměna vojenské šlechty za první světové války. In. *Sborník archivních prací* LXIX (1)1: 87–137.

*Jan Županič (*1972) je profesorem obecných a světových dějin a působí na Filozofické fakultě Univerzity Karlovy. Zaměřuje se na studium vývoje elit v 19. a 20. století a proměnu aristokracie v moderní době. Je autorem řady odborných studií a několika monografií: např. Šlechta na křižovatce. Lichtenštejnové, Schwarzenbergové a Colloredo-Mannsfeldové v 1. polovině 20. století (s V. Horčíčkou, 2017); Nobilitas Iudaeorum. Židovská šlechta střední Evropy v komparativní perspektivě (s M. Fialou); Židovská šlechta podunajské monarchie. Mezi Davidovou hvězdou a křížem (2012); či Nová šlechta Rakouského císařství (2006).*